Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 104 (11001) | 1979 чылдың май 4, пятница | 1925 чылда төзеелеттинген | Өртээ 2 көп

ААС-КЕЖИИННИҢ ДУГАЙЫНДА ЫРЫ

ФРУНЗЕ. (СЭТА-ның корр). Совет он удазагы беш чылдар планнарының чылдарында Киргизияның эрткен оруу чүс чылдарынынга дөңнежир. Даг чурттуң ажылчы чоннары сөы-дуңма улустарының чаңгыс аптиг от-булезинге экономиканың, эртемниң болгаш культураның хөгжүлдезинге сагыш-сеткилдиң өөрүшкүзүн хайныктырып келир магалыг улуг чедишкиннерни чедип алган.

Революция мурнунда бижии чок чораан Киргизияда ам чылда нимти тиражы чеди миллион экземпляр чыгам номнарны парлап үндүрүп турар апарган. Литература болгаш уран чүүл өзулуг чечектелиишкинни чедип алган. Май бирниң колонналарынга үлетпүр бүдүрүлгелериниң төлөөлөнчилери-биле, эртемденнер-биле кады — Киргизияның күрүненик операзының болгаш балетинин үлегерлиг театрының артистери эрткен. Чуртта калбак сураглыг ол чогаадыкчы коллективи бешен чылын демдеглөөринге белеткенип турар.

Республикада профессионал чеди, улусчу 29 театрлар болгаш ансамбльдер, бот-тывынгыр уран чүүлдүң дөрт мүң коллективтериниң хөй-хөйү аажок сурагжып, ат-алдары алгаан.

Беш чылдың маңгыжында — найысылалдың метталургтары

Социалистиг чарыш зугайында керээге ат салган хүнден бөөр 50 чыл болганын москвачы болгаш волгоградчы металлургтар бо айда демдеглаар. Найысылалдың «Кадыр болгаш Маска» заводунуң база Волгоградтың «Кызыл Октябрь» заводунуң аразында ажыл-ишчи кады ажылдажылга, өш-өзүүлүнүн дузалажылгазы чуртту индустриализастаарының төөгүзүүне өөрөш өвес кайгамчыктыг арынарны киир бижидер арганы боттарының коллективтеринге берген.

«Бистин өйүп шылавазывыс ындыг металл, ындыг профиль чок, каннын бистин өзилдирип шылавазывыс ындыг марказы чок» деп, 1933 чылдың майда шынарлыг каннар талазы-биле бирги Бүгү-эвилел съездизинге С. Орджоникидзе чугаалаан. Бирги беш чыл планының чылдарында пехтерни доктаалын тургуспайн, каннарның түскай маркаларын бүдүрериниче кирипкен найысылалдың металлургтарының ачы-хавыазы ынна база өөрөш өвес.

Бүдүрүлгенин чаа алыдларын чуртка тургуза бергениниден ол эргежок чугула болуп берген. Чүгле Москвага болгаш найысылал облазынга тудуп турган барык чүс улептүр бүдүрүлгелериниң аразынга «Фрезер», «Калибр», чаа станок тулушкин болгаш бирги подшипник заводтары турган, оларның түс бүрүзүнге белик шынарлыг каннар негеттинге берген.

Москвачы металлургтарның чоргаарланыр чүвеи бар. Чемеревес чуга каннарны Совет Эвилелиниге бир-ле дугаарында «Кадыр болгаш Маска» заводка бүдүрген. Москва каныңдан кылган самолётка Сонгу полюсту таварты Громов биле Чкалов Америкаже ужуткан. Метронуң «Маяковская» станциязының колонналарында ол кан чайнап турар. В. Мухинаның «Ажылчын болгаш колхозчу» деп кайгамчыктыг скульптуразын ол кан-биле чайырлаан.

Заводтун бежен чылдар мурнунда өгелөөн техникиг чаартылгазы бистин үевисте улам белик темпилер-биле үргүлчүлеп турар. Заводтуң чүс чыларының бүдүүзүнде — 1983 чылда оңу үндезнин-биле чаарты дериринин бирги үечадазы доосту бөөрге, «Кадыр болгаш Маска» пехтериниге хол-биле кылыр ажылдар херек кырында чок турар бүдүрүлге болу бөөр.

Кижилериниң амылыралчурталгазының материалдыг болгаш культура деннелин улам бедидер дугайында Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүненик сагыш салышкынынга Москваның металлургтары шалыпчы ажыл-ишчи-биле харылаан турарлар.

В. КНЯЗЕВ,
СЭТА-ның корр.

МОСКВА.

10-ГУ БЕШ ЧЫЛ: *ажыктыг чорук болгаш шынар*

КЕЛИР КЫШКА — АМДЫГААШТАН

1978—79 чылдың кыштаглаашкынында «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырынын хойжулары мал бажын бүрүн камгалап алыр болгаш оон продуктулуг торуун белдер талазы-биле багай эвес көргүзүглерни чедип алган. Ол дээрге эрткен чылын кыштаглаашкынга эки белеткелдин түнелиндир. Кыштаглаашкынга 16 кодан хой кирген. Хойжу от-буле бүрүзү эрткен күзүн 15 тонналан эвээн эвес сагенни, 10 тонна өлекти белеткеп алган турган. Мал кажааларының септелгезин чайлагже көжер мурнунда-ла кылып каан.

Оон түнелинде бо чылдың бирги кварталында багай эвес көргүзүглерни чедип алган. Хойжу бригада 100 хойга онаштыр 89 хураганы камгалап алган. Хойнуң ямы-бүрү чылдагаандан хораарын эвээжеткен, самчыглаар торукту чок кылган. Малчыларның бот-харыысалазын белеткениниң түнелинде, бригаланы көргүзүү чыл бүрүде экижин турар. Эн ылангыя аныяк коммунист Сарыглар Сарыг-оол эрткен чылын 100 хойга онаштыр 102, бо чылдың үш айларында 105 хураганы, хоочун хойжу Күжүгет Киров 100 хойдан 93, ол ышкан аныяк хойжу Монгүш Салбакай бир дугаар төрүүр тогла хойдан 93 хураганны камгалап алган.

Бирги кварталдың түнелиндиле бистин бригадавыс СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомнуң хойжу бригадалар аразынга шилчилир Кызыл тугун чаалап алган.

Ада сорук кирген бригаланың хойжулары мурнуудагы хүлөөлгезин өөрө көрүп, төрүүр 100 хойга онаштыр 95 хураганны, хойдан-ва 3 кг дүктү алырын шинтирлөөн. Күрүнеге салар хойнуң ортумак дириг деңнеги 45 кг-дан өрү болурун чедип алыр.

Моон-биле чергелештир салбырның хойжулары мал кыштын чедишкиннерниге базаны тургузаар ужурлуг. Квитинин малын келир кыштан онча-менди ажырар дээш, быжыг чем-суурну белеткээр апаар. Ынчангаш хойжу бүрүү амдан өгелеп сиген кезер черни суттарып, кыштаалын үүрмек септелгезин кылын өгелей берген. Бо чылын бригада бодунун күжү-биле бир хой нин хураган кажаазын тулар, өрт кажаанны ултаттырар. Амгы үеде бир хой, бир хураган кажаазы тутулган. Бүгү тулуг ажылдарын чайлагже көжериниң бетинде доозар. Ону хойжулар боттары кылып турар.

Кышталарны электрижидер сорулганы чоокку үеде шинтирлөөр. Чайгы үеде тайгага садыгдан ангыда, кижи болгаш мал эмчилериниң үргүлүү ажылдаан турарын хандырары негеттинин турар.

Малчыларга чаа чуртталга бажыңнарын тулары эргежок чугула. 15—20 чыл бурунгаан тутхан бажыңнар бичиг, шыпар чок. Ам делгем, чырык бажыңнар херек.

Хойжу бригаданың кежитүнери Кызыл тукту бирги чартык чылдың түнелиндеда салбас дээш, күженишкиниг ажылдаарын шинтирлөөн.

Д. СААЯ.
хойжу бригаданың бригадири.

БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ ЭЭЛЧЭЭНДЕ

БЛКСМ ТК-ның, ВЦСПС-тиң, СССР-ниң Культура министерствозунуң, Спорт комитединиң, ДОСААФ ТК-зының болгаш Дайын хоочуннарының совет комитединиң организастаанын өзугаар Ада-чурттуң Улуг дайынынга маадырлыы-биле амы-тынын берген дайынчыларга турааскаал болдурган Бүгү-эвилел ээлчээн бистиң чуртувуста эрттирип эгелээн. Ол үеде совет аныяктар болгаш комсомолчуларны байырлыг митингилерни эрттирип, менгге оттарны кыпсып, дайын шелүнден өөн келбээнниерге турааскаал кылдыр боттарының ажылдаар черлеринге каш дажпыр күженнишкиннинг ажылдаар, школаларда болгаш середилге черлеринде аныяктар быжыг сагылга-чурумнуг, эки өөредилгелиг болур. Ээлчег майның 3-тен 9-ка чедир үргүлчүлөөр.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга маадырлыы-биле өлген дайынчыларга Кызылда турааскаалның чанында дүүн найысылалдың өөредилге черлериниң студентилери, школаларның өөренгичилери, ажылчын аныяктарның төлөөлөнчилери чыглып келгеннер. Олар турааскаалга чечектер салганнар. Бүгү-эвилелдиң ээлчээниң ажыттынганын чарлавышаан, 1941—1945 чылларда совет кижилериниң кылган маадырлыг херектериниң дугайын ВЛКСМ Кызыл хоорком-унуң бирги секретары К. Сангы-Бадыраа чыылганнарга кысказы-биле таныштырган.

Ада-чурттуң Улуг дайынынын киржинчизи, Даманскиниң гвардейски дивизиязының дайынчызы чораан А. Г. Гончаров ол митингге сөс алган:

— Совет кижилер келир үеде тайбың чурттап, ажылдап, өөрүзүн дээш төөрби миллион дайынчылар амы-тынын берген, хой-хой мичаңгы аныяктар бертик-бежел ээп чаныр келгеннер. Амгы үениң аныяктары адаларының ол маадырлыг херээнге телептиг болуп, чуртка коммунизм тургузарынга телептиг улуун киирип турар. Бистин бо чырыткылыг амыдыралывыс дээш амы-тынын харам чокка берген дайынчыларның турааскаалын мөңгеэн-биле надаглап чоруурлар—деп, хоочун фронтучу чугаалаан.

Шериг албанынче Кызыл хоорайдан аъттанып турар аныяктар Совет Армиянын хүрээлеңнинге баргаш, төлептин, бергелерге торулбазын көргүзүп турарлар дээрзин хоорайның шериг комиссары В. А. Озерский чугаалаан.

Хоорайның ажылчын аныяктары, ылангыя «Тыва тудут» трестан комсомолчулары бо ээлчегнин дүргүзүнде тудут-монтаж база шевелел ажылдарының талазы-биле хүн улуун ажыр күүседир дээш шудургу ажылдаарын трестe ВЛКСМ комитединиң секретары А. Гусев бүзүреткен.

МУРНУКУ ОДУРУГДА

Республиканың эн хоочун бүдүрүлге черлериниң бирээзи Кызылдың алды заводу частын болгаш күш-ажылын байырлалы—Майның бирин күш-ажылчы чедишкиннерлиг уткаан. Ол — ростовчуларның «Хожудан турарлар чокка ажылдаар!» дээш шимчээшкинин калбартырычче кыйгырыын деткип, социалистиг чарышты дээштиг организастаанының түнелиндиоод турар. Заводтуң барык бүгү цехтери хожудаашкын чокка деп-дески ажылдарын чедип алган. Чиг-жээ, байырлал бүдүүзүнде Александр Емельянович Черменевтуң удуртканы кидик илик кылыр цехтин 30 мастерлери шуптуу апрель айның планын он хонук мурнай күүседипкеннер. Олар ону беш чылдың дөртү чылының баштайгы кварталының даалгазын база хуусаадан дыка эрте күүседкен. Тергиннерниң-даа тергиннери В. С. Бормотова, А. П. Борикова олар боттарының хууда кварталдың планын 180 хуу күүседкен. Т. С. Бикта-ева, Е. Б. Шульмина болгаш өскелер-даа олардан улуг хожудавайн чарыштың мурнуку одуруун ээлөөннер.

Хүлөөлгекүүселдезин хынап тур бис

ЭКИЖИДЕРИНИҢ АРГАЛАРЫ БАР

«Тудуг кезектери» комбинаттың коллективи 1979 чылдың планныг онаалдаларын күүседир дээш бүдүрүлгелер аразында социалистиг чарышта киржип турар. Бо бүдүрүлгениң коллективи 1979 чылда социалистиг хүлөөлгелерни алган болгаш оларны күүседир дээш күженнишкиниг ажылдап келген.

Олар бо чылдың бирги кварталында продукция сайгарының планын 100,3 хуу күүседкен, пландан ажыр 3 мүн рубльдин продукциязын сайгарган.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүн өөрүлгезинин планын коллектив ажыр күүседкен. Чаңгыс ажылчынга онаштыр 1758 рубльдин ажылы кылдынган азы бирги кварталда ол талазы-биле комбинаттың коллективинин социалистиг хүлөөлгезинин ажыр күүседтингени ол.

Продукциянын бот-үнези 3.8 мүн рубльге чигээн, ол дээрге социалистиг хүлөөлгеге бижиттинген деннелинден безин бот-үне чигээнин көргүзүп турар-дыр.

Комбинатта цехтерниң болгаш бригадаларның аразында социалистиг чарышты организастаан. Бригадаларның чарыжын ай санында, а цехтериниң чарыжын кварталдап түнеп турар. Март айда социалистиг чарышка бирги черни хоюдуг-бетон кезээнден Л. Петрусованың бригадазы, ийги черни М. Сувактың удуртканы бригада алган.

Бирги кварталдың түнелиниг-биле механиктиг цехтиң коллективи (начальниги М. Зорин) чарышка бирги черни алган, шилчилир ымпел-биле шаннаткан. Сай-довурак цеги (бригадири Д. Титов) ийги черни ээлээн.

Ынчалза-даа бо бүдүрүлгенин ажылында четпестер хөй. Планныг онаалдаларның болгаш социалистиг хүлөөлгелериниң дыка хөй пунктулары күүседтинмейн барган. Күрүне планында көрүнгени бирги кварталда бир миллион рубльдин нимти продукциязын бүдүрер турган, а социалистиг хүлөөлге өзугаар коллектив аңаа немей 7,2 мүн рубльдин продукциязын бүдүрерин шинтирлөөн. Хөрек кырында өрткен үш айларда 953 мүн рубльдин нимти продукциязын комбинат бүдүрген, азы 54,2 мүн рубльдин продукциязын чедип бербөөн.

Ол ышкан цементтиг, металлды, электри энергиязыг, олаар үүлүү камнап алыр дээрзи күүседтинмээн болгаш харыңдаа планлаттынганындан цемент 4,4 мүн рубльге, металл 2,5 мүн рубльге артыкка чарыгдаттынган.

Ниитизи-биле комбинаттың карылгалыы улгаткан. Планда көрүнгени 85 мүн рубль турган болза, хөрек кырында комбинаттың бирги кварталда карылгазы 116 мүн рубль четкен.

Комбинат планныг онаалдазын чүге күүседтээнил? Оон кол-ла чылдагааны комбинаттың удуртулгазының талазындан бүдүрүлгени кышкы үеде ажылдаарынга багай белеткээнинде. Котельнаяда үш суугуларны олаар турбуже, хөрек кырында өрткен кызын аңаа чүгле чаңгыс суугу ажылдап турган. 2 суугуну ой-шаанда септеваанинден олар үрелген, олаар аргажок тура кыштаан. Одап турганы чаңгыс суугунун байлалы база багай, дарый септээри негеттинин турар. Чаңгыс суугу комбинатты хандырып шылавазынындан цехтерге изиг бус, чылыг чедишпейн турган. Ынчангаш комбинаттың продукция бүдүрер аргазы кудулаан болгаш планныг онаалдазын бүдүрүлге чедир күүседтээн.

Мурнунда чылларга деннеерге, продукциянын шынары экижээн. 1978 чылда бүдүрүлгеге үрей кылышкын бүгү продукциянын 0,27 хуузу болган. Ынчалза-даа продукциянын шынарына чамдык хажыдышкыннар бары уламчылаптын продукциязының кол хереглекчизи — «Кызыл тудугдан» А. Г. Пашковтуң бригадазы монтаж ажылдарын кылырын үүктелдирер, үнелиг үе-шактыг чидирер ужурга таваржып турар. Бо чылдың бирги кварталында безин ындыг үүктелиишкиннер кашдаа удаа болган. Апрельдин бирги чартыында безин «Тудуг кезектери» комбинат бригаданың тудуп турары чурталга бажыңының тудуунга хереглекти кылыгларны ой-шаанда хандырбаан, апрельдин өгезинде бөөр ужурлуг кылыгларны айның 16-ның соонда берген.

Үстүнде четпестерни чайладып болдурунуң аргалары комбинатта бар. Күш-ажылды организастаарының болгаш бүдүрүлгеде сагылга-чурумну экижидериниң хемчеглерин ап чоруларын, бүдүрүлгениң удуртулгазын кичээнгейлиг төвүнге тургузар ужурлуг. Котельнаяның суугуларын ой-шаанда септеп доозары базала аткаарладып болбас айтырыг. Суугуларның сөпөлгезин чылыг үеде ылык кылып доосканы, продукция бүдүрерин көвүдедириниң арганарын тып, чедип алыры комбинаттың коллективинден негеттинин турар.

Н. ООРЖАК,
«Шынның» корреспондентизи.

ЫРАК, ЧООКЧЕ АЪТТАНЫПТАР

Репортаж

Хоорай барык одуумаалала ажыл-ишкинин хайнынын эгелээр чер Кызылдың автовокзалы. Рейстерже үнер автобустарны чарлаан үн вокзал чоогунга тараар.

— Кызыл — Барыын-Хемчик баар автобусче пассажирлерни чалады...

— Кызыл — Абакан баар автобусче пассажирлерни чалады.

— Кызыл — Эрзин...

— Кызыл — Сарыг-Сеп...

Автовокзалдан үнүп турар бо автобустар Кызылдың пассажирлер автотранспортунуң бүдүрүлгеанте хамаарыкыр. Вокзалда ишкиле чергелештир автотранспорт бүдүрүлгеанде база ажыл хайнынгар.

Кызылдың пассажирлер АТБ-аанда үш автоколонна бар. Ырак рейстер, хоорай иштинги болгаш такси деп чардынар. Ону беш чылдың дөртү чылының планныг онаалдаларын чедишкиниг күүседир дээш колонналар аразында калбаргын социалистиг чарышка бо чылдың эрткен айларында ырак рейстер баар автобустарның колонназы тиилекчи болган. Коллектив бо чылдың бирги кварталының планныг онаалдазын чедишкиниг күүсеткош, апрельде пассажир-километр эртер хүлөөлгезин база күүседкен.

— Ылангыя Май 1 байырлалының бүдүүзүнде бистин ажылывыс улам немешкен. Дыштанып хүннерни ажылдап, хоорайның өөредилге черлериниң сургуулдарынындаа, ажыл-ишчи кижилериндаа ырак, чоок районнар-биле аргыжары ковудээн. Ынчангаш колдуунда чурттакчылыг чер бүрүзүнче немелде автобус негеттинин турар. Кызылдан бир мүн хире пассажир үнүп турган болза, бо үеде 1500-тен кудулаанг. Оларның негеттинин хандырар дээш бар-ла арга-курлавырларны ажылдап турар бис —деп. № 1 колоннаның начальниги Николай Александрович Логинов чугаалады.

Мурнуку үеларде пассажир АТБ-аанга автобустарның саны эвээш турганындан найысылал Кызыл-биле чамдык ырак-узак суурларның аразынга дөрт харылаа тур баар. Чоокку үеларде чаа-чаа маршруттар немешкилээн. Оларның чиилезинге Кызыл — Сүт-Хол, Кызыл — Хандагайтының аразы болур. Май 1-ниң бүдүүзүнде Кызыл—Тээли деп маршрут база ажыттынган. Ам Бай-Тайга баар пассажирлер Барыын-Хемчиктеи «хөлге» солуунас, дөртле район төөгүге чеде баарлар.

Ажыл-агый-даа, хууда ажыл-херек-даа аайы-биле чорук кылып чоруур пассажирлерге ак сеткилиг бараан болуп чоруур чоларчылар ук бүдүрүлгеге эвээш эвес. Олар боттарының күш-ажылын бо хүннерде бүгү делегейниң ажылчы чоннарының эн-сеткил каттыштырылгазының хүнү— Май 1-ге турааскатканнар. Бо байырлалды төлептиг уткуур дээш шудургу ажылдап турганнарга ырак рейстер баар колоннаның кежигүнери Владимир Ладанов, Александр Блохов, Николай Денега, Иван Семенюков олар болгаш өскелер-даа хамаажыр. Мындыг мурнакчы чоларчыларның ачызында ук колонна планныг онаалда күүседпиниден ангыда 700 литр кывар-чаар материалларны камнап алганнар.

Бүдүрүлгениң мурнакчыларының бирээзи Николай Васильевич Денега ук АТБ-ге ажылдаа-ла он чыл ажыып турар. Бо үениң дургузунда ол бодунун ажылынга мергежин, пассажирлер аргыштырарының талазы-биле дуржулгалыг чоларчыларның бирээзи апарган. Кызыл—Чаданна, Кызыл—Барыын-Хемчик баар автобусту ол башкарып, оруунга ниирин алыр талазы-биле планныг онаалдазын доклаанда ажыр күүседип келгеннилер бо чылдың июльдуң улуунде ажылдап турар.

Николай Денега башкарып турары «Икарус-55» деп автобузунга ажылдаа-ла беш чыл чедип турар. Бо үениң дургузунда бичии-даа үрелиишкин чок ажылдап келгеп. Ынчангаш Николайның рейсин кажан-даа уакытелбес, ол график ёзугаар маршрутче үнүп турар ...

Орай кежер автовокзалга база хөй-ле пассажирлер чыглыр. Хоорайдан чоруп-даа, олче кээп-даа турарлар бар. Ылангыя Май 1 бүдүүзүнде хоорайның аалчылары улам ковудээн турган. Найысылал Кызылга байырлал эртпиреринге күзээннерни үстүнде адаанывыс мурнакчылар, оларның өөрү бичии-даа саадаанкын чок экижп турарлар.

Пассажирлерге бараан боон турарларның дакзызы оон-биле кызыгаарлаттывмас. Бүдүрүлгеенин мастерскаазында хой санныг септекчилер база аразында социалистиг чарышты ажылдап турар. Бо чылдың эрткен айларының түнелиниг-биле алырга. Анатолий Имамутдинов удурткан 12 кижи составтыг септекчилер бригадазы тиилекчи болган, оларга турааскаадып Күш-ажылчы алтан тугун АТБ-ле көдүрген.

Хоорай иштинге пассажирлер дажылаар автобустар, таксилер база найысылалза хөй. Олар байырлал үеэзинде база каш дажпыр күженнишкиниг ажылдап турганнар. Коллектив кежигүнү кижи бүрүзү Май 1-ге уткуштур алган хүлөөлгезин чедишкиниг күүседир, пассажирлерниң негеттеезин бүрүн хандырар дээш шудургу ажылдаан.

Д. ЧЫДЫМ.

ЧУРУКТАРДА: септекчи А. Апчитаев биле бригадир А. Имамутдинов; таксилер ажылче үнер мурнунда.

А. ЗАЛЦЕВТИН фотолары.

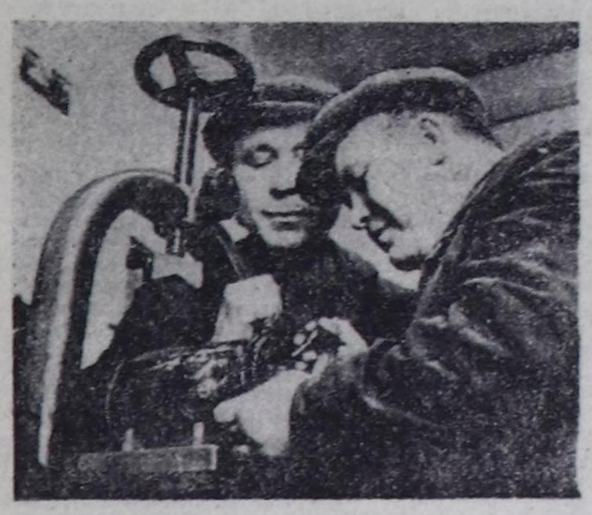

Хожудап турарлар чок ажылдаар

САНЫНДА ЭВЕС, А БИЛИРИНДЕ

Эртем болгаш техниктиг дешилге — бүдүрүлгениң ажыктыны бедидериниң кол быразы, улус ажыл-агыйының бүгү адырларының хөгжүлдезинин күүлүг шимечиикизи дөп, СӨКП-ниң XXV съездизинге демдеглээн, «Тыва кобальт» комбинаттың коллективи эртем-техниктиг дешилгенин чедишкиннерин ажылаарын, технологтуг чорудулгаларны сайыран-гайжыдарын бирги чергениң соруглазы ыылдыр көрүп, бо талазы-биле элээн ажылдарны ыыган.

Коллектив онгу беш чылдың үш чылдарында безин күрүне планына немей 208 муң рубльдин продукциязын бүдүрген болгаш ону 478 муң рубльге сайгарган. Ону колдуунда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, ажылдакчыларның санын кыларының күсели-биле чедип алган. Комбинаттың цехтериниг беш чылдың баштайгы чылында планда көрдүгениниң 8 кижи эвээш ажылдап турган, а 1978 чылда ажылчыннарның отряды база 7 кижиге эвээжээн. Чаа техниканы болгаш мурнакчы технологияны нептередиринче, күш-ажылдың эн-не сайзыраңгай арга-методтарын ажылгааны, кол мергежилдің ажылчыннарының мергежилин бедиткени эки үре-түннелдерни берип турар.

Бүдүрүлгениң бүгү цехтеринге эртем-техниктиг дешилге идегелдиг үүл апарган. Чижээ, рудниктиң даг-жылары онгу беш чылда руда тывар шахтаны горизонтальдыг казар үдүрүкчүлерни, эрткен чылын КПН деп чер казар комплексти, бо чылын КПВ-4 деп чер казар комплексти шинчээдип алган. Ол дериишкиннерни ажыглаанының экономиктиг ажыктыы 100 муң хире рубль болган. Комплекстерни ажылгааны казылданы вертикальдыг чорударын аваа арга-биле чорудуп турганыңа бодаарга барык үш катап дүргедеткен. Чыл келген тулум-на руда казар ажыл улам нарыыдан, ону казарының нинти хемчээли улгадып, каскан руданың деңзигүүрү көвүдеп турза-даа, а оң бот-үнезин чиигеп турар.

Шахтаның бирги болгаш ийнги эвчээн тударда, «Гипроникель» институттуң телевизээн шинтпирлерин өскертир талазы-биле он-он саналдарны киргени дагжыларының чогаадыкчы инициативазын тодаргай херечилеп турар. Оларны институт-биле дугуржулга өзүгаар ажыглааны шахтаның ол ийи эвчеглерни өй-шаанда, «кончуг эки» деп демдек-биле дужаар, он-он тонна металлды, пементини, өске-даа материалдарны камнаар, а кол-ла үүве —күш-ажыл чарыгдалдарын камнаар арганы берген.

1979 чылда даг цеги деңдески ажылдап турар. Амгы үеде ол коллектив руданы чер кырынче үнүлүрениң технологиязын өскертири-биле ажылдап турар. Кылыр ажылдың хемчээли улгадып-даа турар болза, үстүнде үүлдерни ажылгалга киргени чер иштиниң транспортунга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 1978 чылда чедип алган хемчээлинге бодаарга 25 хуу улгадып турар. Даг-жылар руда казарының технологиязын чурттун чамдык институттары-биле кады сайзырадыр ажылды кылып-даа турар болза, бо талазы-биле чоокку чылдарда үндезин чаартылгалар болбазы хараадаачыг. Ынчангаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин чедип алыр дээш даг-жылар бирги эвчетде руда казын тывар дериг-херекселлерни, дузалал ажылдарын улам-на бүдүрүкчүлүг болдурарынче кол кичээнгейни салыр ужурлуг.

Технологтуг дериишкиннерни чөп ажыглап, оң ажыктыын бедидип турарының чижээн гидрометаллургия цегинин коллективинден көрүп болур. Онгу беш чылдың бирги чылында ол цехтың ажылы шоолуг-ла деп-дески эвес: кол дериишкиннер бола үрели бээр, технологтуг чорудулгазы таарымчалыг эвес, кол техника-экономиктиг көргүзүүлер талазы-биле планы күүсеттинмейн турган. Комбинаттың специалистери «Гипроникель» институттуң ажылдакчылары-биле кады цехте ажыл-херектин байдалын бүгү талалыг анализтеп көрген, аваа үндезилээн ажылдың техниктиг программазын ажылдап кылган. Механиктиг арга-биле дүргеп долгаар аппаратка технологтуг эвилдириглерни мышыктан чоорту арыглаарының схемазын «Гипроникель» институттуң лабораториязының түннелдерни өзүгаар комбинаттың специалистери чогаатган болгаш нептереткен. Турнуктурулга салбырынга доктаамал ажылды ол хандырган. Оң ачызында каустиктиг магнезиттин чарыгдалы 40 ажыг хуу кызырылган, кобальт концентрадында мышыктың барының шынары экижээн. Оон өске бир чугула технологтуг үүлдү—технологтуг схема өзүгаар тускай аппараттар-биле аммиакты арыглаарын чедип алганы улуг ужур-дузалыг болган. Бо ийи хемчеглерни нептереткениниң экономиктиг ажыктыы чылда 360 муң рубль болган. А концентратта кобальтыны ылган үндүрери 9,3 хуу өскен.

Амгы үеде гидрометаллургия цегинде кобальт рудазын ангылап алырының дешилгелиг чаа аргазын ажыглап өгелей берген. Ол дешилгелиг чаа технологияны нептереткени кобальтыны бараанныг продукция кылдыр ангыларын көвүдедиринге таарымчалыг байдалды тургузун турар.

Комбинаттың эвергоцеги оттулар үүл — энергетика курлавырларын чөп ажыглаар талазы-биле элээн ажылды чоруткан. Бир эвес 1976 чылда бир киловатт-шак электроэнергияны ажылдап үндүреринге 470 грамм оттулар үүлдү чарыгдап турган болза, эрткен чылын ол 446,8 грамм чедир кудулаан. Дериишкиннериң ажыглалын сайыраңгайжыдарының, оң ажылының идегелдиин бедидериниң күсели-биле чылда 1000 тонна хөмүр-даш камнап алдыган.

Ол бүгүнү чедип алырына электрошимчедикчилерни башкарарын автоматчытканы болгаш өске-даа технологтуг чорудулгаларны сайыраңгайжытканы идигни берген. Бо хемчеглер, а ол ышкаш ийнги энергокурлавырларын ажыглааны энергия курлавырынга хереглекчилер өзүп-даа турза (чурттага бажынары, даараныла фабриказы, теплица ажыл-агыйын алгытканы) чылыг чедишпестээр чорукту чайлаткан. Бо кыжын ТЭЦ-ке курлавырлыг үүле ийи котелдар ажылдаан.

Автоматизациянның болгаш контрольдуң төп лабораториязы КИПиА салбыры-биле беш чылдың үш чылдарында автоматтыг контроль болгаш башкарылганың 104 чаа системаларын нептереткен. Амгы үеде комбинатта контрольдуң болгаш автоматтыг башкарылганың ажылдап турар системаларының нинти саны 1000 ажыг. Ам ол салбырда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 10,4 хуу бедөөн, ында чаа ажылдадып турар системаларның ажылдакчыларының саны өскерилбейн хеваар арткан. Химиктиг контроль салбырында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү база элээн бедөөн. Ынчангаш ол салбырның базаазынга ажылчыннар саның көвүдетпейн тургаш, чылда 8000 чедир химиктиг анализтерни болгаш 1200 тодарадылгаларны кылыр аргалыг санитарлыг хемчээл лабораториязын тургузаар арганы берген.

Сөөлгү чылларда бистиң чүртүвүста долгандыр турар бойдусту камгалаар талазы-биле чугула хоойлуларны хүлээп алган болгай. Бүдүрүлгелериң үндүр октаан артынчы үүлдериниң салдарындан бойдусту камгалаарының чугулазын өөргеш, комбинаттың специалистери кобальт бүдүрүлгезиниң үлетпүрүнге ажыглаан сугларны арыглаарының технологиязын доктаамал сайыраңгайжыдып турар. Бо талазы-биле бөлүк авторларның чаартыкчы саналдарын бүдүрүлгеге чедишкиннинг нептереткен. Ол технологияны шинчээткени аар металлдар болгаш мышыак нормадан ашпайн турар сугларны аксып үндүрүптер арганы берген. Чугай чарыгдалын кызыраныының болгаш дөмир сульфадын ажыглаарын соксатканының түннелинде 150 муң рубль түңнүг экономиктиг ажыкты чедип алган. Комбинатта эргидилиг суг хандырлгазынче улуг кичээнгей салып турар. Бис сугнуң технологиязга ажыглалын дыка кызырарын болгаш дараазында беш чылда технологияга арыг сугну үүгле эргежок чугула үүлдерге арыглавышаан, үлетпүрге ажыглаан сугну төкпейн, катап ажыглаар аргаже шилчидер соруглаары салган биг.

Кол бүдүрүлгениң механика талазы-биле бедик хандыртынган турары-биле дузалал ажылдарынга хол-биле кылыр үүлдериң чарыгдалының улуг деңзигүүрлүг чоруунуң аразында дүүшпес байдал комбинатта тургустунган. Моны чайладырының кол оруу—специализастаттынган бүдүрүлгелерни хөгжүдери, чамдык дузалал ажылдарны төпчүдери болур. Чижээ, гидрометаллургия цегинин, ТЭЦ-тиң болгаш Тес-лиг-Хаяның мөңгүн суунуң ажыглалының бүдүрүлгезиниң технологтуг дериглериниң кол септелгеени специализастаттынган үүсседип турар. 1978 чылда септелге-механика участогунуң баазазынга даг ажылының дериишкиннериниң төпчүткен септелге участогун тургускан. Аваа септелгени улам шынарлыг болгаш күш-ажылдың эвээш чарыгдалын үндүрүп турган кылын турар. Чүте даже маңаа механизациянын чепсээн калбаа-биле ажыглап турар. Ынчалза-даа дузалал ажылдарны, ылаңгыя чүдүрер-дүжүрер ажылдарны механизастаарының айтырыы ам-даа чидин-биле тургустунуп турар.

Бистиң комбинатта план күүсеттинмейн турар кара чангыс коллектив—септелге-тудут цеги болгур. Бүгү үүлдер деңнелгелерден көстүп турар. Тудугжуларның ажылының байдалын гидрометаллургия цеги азы ТЭЦ ышкаш ажылы деңдески, технологиязын таарыштыр тургузуп каан ындыг коллективтер-биле деңнээр арга чогу билдингир. Ол ышкаш тудугжуларның нинти билининиң деңнели металлургтарга болгаш энергетиктерге бодаарга куду. Септелге-тудут цегинин ажылын даг цеги-биле деңнеп болур. Оларның ажылы барык демейлешкек. Бирээзи тудугну чер кырында чорудуп турар, ында бүгү чүве деңдески. Даг-жылар тудуг ажылын үүгле чер иштинге чорудуп турар.

Бо ийи коллективте техниктиг дешилгени ап көөрге, аңгы-аңгы, 1977 чылда рудникте чаартыкчылар отряды 16 кижи, а септелге-тудуг цегинде үүгле 8 кижи турган. Даг-жылар экономиктиг ажыктыы 25 муң рубль түңнүг 19 чаартыкчы саналды, даг-жылар—экономиктиг ажыктыы 250 рубльдин 3 чаартыкчы саналды нептереткен. 1978 чылда септелге-тудуг цегинде киргген чаартыкчы саналдарның саны даг цегинге бодаарга 5 катап куду, а нептереткен саналдар 3,2 катап, экономиктиг ажыктыы 6 катап эвээш болган. Чаа техниканы нептередир, организас-техниктиг хемчеглерни чорудар талазы-биле байдал база ындыг болуп турар.

Бүдүрүлгени азы участокту хожудаашкындан уштурунуң айтырыларын эртем-техниктиг дешилгеге үндезилеп шинтпирлээри болур. Ол соруга-биле мергежилдиг кол специалистериң киржилгези-биле комплекстиг шинчилелди бүгү талалыг чорудар болгаш перспективтиг программаны тургузар. Бо айтырыны шын тургустунган план, кадрларны шилиири, күш-ажылды организастаарын экижидери-биле холбаштыр боттандыр болза, хожудан турар бүдүрүлге турбаын долу үндезин-биле чутаалап болур.

А. ГОЛИКОВ,
«Тыва кобальт» комбинаттың кол инженери.

КҮЗҮН ЧАШКАН КӨК-ТАРААНЫ АЖААРЫ

Чер ажылының бедик культуразы дээш

Күзүн чажар көк-тараанны Тывада дыка хөй ажыл-агыйлар өстүрүп турар. Амгы үеде республикада оон шөлүг 4600 гектар четкен. Кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының дуржулга-көргүзүлге ажыл-агыйында көк-тараанны 600 гектарда тарып турар.

Оон ногаан массазы-биле чай эгезинде саар инектерни чемгерер болгаш витаминниг сиген далганы бүдүрериниг ону ажыглаар. Көк-тараанның 1 кг ногаан массазында 0,36 чемгерилге единицазы база 18—20 мг каротин бар. Күзүн чашкан көк-тараадан кылган сиген далганы дыка хоолулуг, 1 кг далганда 0,64 чемгерилге единицазы болгаш 93—105 мг каротин бар болур.

Минералдыг чемишчидилгени чогуур үезинде төгери база немелде чемгерилгени чорудары сыпталын, адырланып келген көк-тараанның улам-на сырыйланып үнериниг улуг ужур-дузалыг. Час эң-не таарымча чок байдалдарлыг болур: бирде чылыыр, бирде соор, чамдыкта көк-тараа сыпталын үүнүп эгелээнде безин 10—15 градус чедир дөнат дүжүптер.

Хар арлыры билек-ле чазын эрте чемишчидилгени көк-тараа шөлүнге төгер херек. Бир эвес көк-тараанны мал чемтереринге болгаш сиген далганы кылырынга ажыглаары-биле тараан болза, аваа аммиак селитразын гектарга 1,5—2 центнер оваажыр кылдыр төгер. Азоттуг чемишчидилгелер ногаан массаның дүжүдүн гектардан 15—20 центнер чедир бедидер.

Чемишчидилгелерни 1РМГ-4,5 дээр херексел-биле чериң кырынга тарадыр чаштырган. «Зигзаг» деп илирр-биле хөрзүнче хөме тырттырар. «БИГ-3» дээр илирри черже хандыр киреп кылдыр бадыргаш, оон чидиг өргеннери-биле илиртеп болбас. «БИГ-3» аар илирр, ындыг болганда, оон өргеннери хөрзүнче 5—8 см ханылап киргеш, тараанның дазылдарын тура тыртып каптар. Чидиг өрген бистиг илирр-биле илиртээрге, көк-тараанның үнүжү тарамык апаар болгаш ындыг янзы дужуду кудулаар.

Көк-тараа шөлүнге минералдыг чемишчидилгелерни төгериниң өске аргазы база бар. Ол болза, республиканың агрохимлабораториязының ажылдап кылганы «чардырар» деп адаар арга-дыр. Оон утказа чүл дээрге, хөрзүниг чардырган дораан-на минералдыг чемишчидилгелерни үрезин чаштырар сеялкалар-биле үнүштүн дазылынга барып төктүрери болур. Ынчаар кылырга, чемишчидилгени катап хөмдүрүп турбас. Бо таварылгада чемишчидилгени тараанын одуругларын доора дургаар 4—6 см ханы кылдыр хөмдүрер.

Дуржулга станциязының мал чеми бүдүрер калдиазының шеңелде кылып турар шөлдериниг чазын апрельдиң 24—26-да аммиак селитразын СУ-24 сеялка-биле чаштырып каар. Бир гектарга төгер нормазы 1,5 центнер болур.

Бир эвес көк-тараанны үрезин кылдыр тараан болза, аммиак селитразынга немей бир центнер ийи дакпыр суперфосфатты гектарга төгер. Фосфорлуг чемишчидилгелер эки шынарлыг үрезиниң четчин быжарынга идигни бээр болгаш гектардан дүжүттү 2—3 центнер чедир бедидер.

Күзүн чаштырган көк-тараа шөлүнге минералдыг чемишчидилгелерни чогуур үезинде төгерге, Кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязынга гектардан ногаан массаның дүжүдү 76 центнер, а тараазының дүжүдү—15,1 центнер болган.

Бистиң сумевисти шын сагыыр болза, ажыл-агый бүрүзү көк-тараанның ногаан массазының база тараазының бедик дүжүдүн ап болур.

В. САХАРОВСКИЙ,
Кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының мал чемнери бүдүреринің лабораториязының эргелекчизи.

Чалзып Салчакович Шойдан —Бай-Тайга районда «Мурнакчы» совхозтуң хоочун хойжуу. Эрткен 1978 чылда төрүүр чүс башка онаштыр 116 хураганны камгалап алган район чемпиону атты чедип алган. Ол ам 18 чыл хойжулап турар. Бо үениң дургузунда ол бедик көргүзүглерни чедипап келген.

Мурнакчы хойжуунуң бо чылгы көргүзүү база эки, төрээн 240 хоюндан 243 хураганны онча-менди алган. Оон кыштаа Шуйнуң Калбак-Өдекте. Малчын кыштаанда бүгүле чүүлдерни таарыштыр кылып алган. Ол чыл саныда 10 тоннадан эвээш эвес сигенни кезип ап, чайын хоюн Чараш-Дыт тайгазынга эки семиртип алыр чаңчылдыг.

Кызымак күш-ажылы дээш Ч. С. Шойдан «Социалистиг чарыштың тиилекчизи» деп хөрек демдээ-биле каш удаа шаңнаткан. Чалзып Салчакович коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы. Шуй кодээ Совединиң депутады.

Совхозтуң мурнакчы хойжузу Пугачёв Салчак-биле олар аразында социалистиг чарыштыг.

ЧУРУКТА: хойжу Ч. С. Шойдан.
Х. МОНГУШТУҢ фотозу.

ХӨЙНҮ ЧЕДИП АЛЫР

Кызылдың аш-чем бараанар садыы 1979 чылдың бирги кварталында бараан саарар планын 100,5 хуу күүсеткен, пландан ажыр 40 муң рубльге аш-чем аймаан чоп-га саткан. Эрткен чылдың бо үеениге бодаарга, бараан саарылгазы бо кварталда 5,5 хуу өскени ол.

Хоорайда каттышкан 11 магазиннериң 13 болгаш 20 дугаар магазиннериндеи өскелери планын күүсеткен боош турар. Планныг даалгаларын чедишкиннинг күүсеткеннерге 18 (директору Г. Кашицына) болгаш 15 дугаар (директору К. Борисенко) магазиннериң коллективтерин хамаарыштырып болур. Ол магазиннер бараанны планда көрдүгениниден хөйнү сатканнар.

Кызыл аш-чем магазининде коммунистиг күш-ажылдың 5 бригададары бар. Оларың аразында 20 дугаар магазинде сүт садар салбырының бригадазы (бригадири А. Черноусова), 13 дугаар магазинде бакалея салбырының бригадазы (бригадири Л. Лапшина) болгаш оон-даа өскелер бедик көргүзүглүг болган. Үнүүшкүнүг садыглаашкынар эки түңнелдерни берип турар. Соңгулда хүнүнде 13 соңгулда участоктарында 53 буфетти организастаан түңнелинде оон 62 муң рубль саарылганы алган. Март 18-те, кыш үделгезиниң байырлалында, хоорайның шупту аш-чем магазиннери паркка барып садыглаан, 12 муң рубльдин бараанын саткан. Марттың сөөлгү хүнүнде болган ярмаркага үлетпүр-барааннар садыы-биле кады база киришкен, 20 дугаар магазинге «Силергe бистиң магазин канчаар бараан болуп турар-дыр?» деп темалыг садыг алыкчылар конференциязын организастаан эрттиргени черле ажыктыг.

Квартал дургузунда аш-чем садыының магазиннериниге ниитизи-биле 33 дериг-херекселлерни солаан болгаш тургускан. 16 дугаар магазин бүрүн септелгезин кылып доокан болгаш оон кааталгазын чаартып, дериг-херекселлерни солаан.

Садыгның шупту магазиннериниге коллективтиг дугуржулганы күүседир талазы-биле ниитизи хуралдарны эрттирген. Ажылдакчыларның киргген санал-оналдарын өөренип көрбүшаан, 1979 чылда коллективтиг дугуржулганы хүлээп алган турган. Садыглаашкын чурумун магазиннерде канчаар сагып турарын доктаамал хынап турар. Бирги кварталда 36 хынаалдарны чоруткан. Ол хынаалдалардан илереттинген чурум хажыдыышкыннарын сайгарып көөрү-биле садыгның үүрмектеп садар өртектер болгаш садыг чурумунуң талазы-биле тускай комиссия үш катап чылган. Арага аймаан садарының чурумун хынаар рейдини база чоруткан.

Бо чылдың январь 1-ден эгелеп, аш-чем садыының коллективи холулга чок ажылдаар системаже шилчээнин билир бис. Ол чорук садыгжы, ажылчын кижи бүрүзүнүң ажылының шынарын ылаптыы-биле тодарадырына болгаш оларның ажылынга харысалгазын бедидериниге таарымчалыг арганы берип турар.

Садыг ажылдакчыларының квалификациязын болгаш билин бедидеринче мында улуг кичээнгейни салган: садыгжыларга, бригадирлерге семинарларны, конкурстарны, өске-даа хемчеглерни садыгның дирекциязы, каттышкан профэвилел комитеди болгаш өске-даа хөй-ниити организациялар чорудун турар.

Амгы үеде часкы-чайгы садыглаашкынларга эң эки белеткел болгаш санитарлыг байдал дээш конкурсту чарлаан. Оон түңнелин ийнги кварталда үндүрер. А совет садыгның дүүмнерин хажытпас, садыг алыкчыларның талазындан хомудалдарны болдурбас болгаш бедик культурлуг бараан болуушкун дээш конкурс бүдүн чыл дургузунда үргүлчүлээр. Эрткен чылдың январь—март айларынга деңнээрге, бо чылдың ол айларында хоорай чурттакчыларынга эзт, балык, сүт продуктуларын, чигирин, кондитер кылыгларын, шайны болгаш өске-даа аш-чем аймаан хөйнү саткан болуп турар.

Кызылдың аш-чем садыының ажылдакчылары, өске бүгү-ле ажылдакчылар ышкаш, баштайгы коммунистиг субботникти 60 чыл юбилейин, бирги беш чыл планын хүлээп алганындан бээр 50 чыл болурун чаа-чаа күш-ажылчы чедишкиннерби-ле демдеглевишаан, салдынган соруглаарын чедип алыр дээш идепкейлиг ажылдап турар.

Л. МОНГУШ.

ТОЛЬЯТТИ. Волга чоогунуң девискээриниң «Трансформатор» бүдүрүлге каттыжыышкыны ЭДЧ кежигүнү чурттарның чаа тудугларының чугула чагыларын күүседип турар. Чүгле чаңгыс эрткен чылда акы-дуңма чурттарга улуг шыдалдыг трансформаторларны беш миллион рубльге берген.

ЧУРУКТА: улуг вольтулуг трансформаторга уламчыны эптекчилер Виктор Спиритонов (солагай талазында) биле Александр Куликов олар чыып тур.

Ю. БЕЛОЗЕРОВТУҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ДУГУРЖУРУ ЧУГУЛА

Суггаттыг черниң беримчези дээш

Улуг-Хем районуң «Найырал» совхозунда Терезиниң инженерлиг суггарылга системазы бар. Олар аккан сугнуң ажыын көрүп, шөлдерни суггаргаш, чаагай үнүш-дүжүттү ап-даа келдивис.

Ынчалзажок суггарылга сезону эрткен соонда шөлдерге улуг хооргалдар тыптып кээрдир. Ылаңгыя күскү суггарылгадан олар көвүдээр. Хүлээнген ажылынга харысалга чок чамдык суггатчылар сугну шөлче аксып каап, хөрзүниң кырында үнүш-дүжүттүр каъдын чула каксын, черни үредип турары дыка-ла хомуданчыг. Ындыг хооргалдарны бульдозер-биле дескилеп, хөөп-даа турар-дыр мен.

Оон аңгыда тур арыктарны КЗУ деп андазын-биле тырттырарда, таварышкан-на механизатор келгеш, шугум дег дөрт кылдыр чорудуп каар. Олар сугну аксырга, ужунга үнмес, ыйгылды куду чара шаап бады баар. Ону дозар дээш артык күш үнүлүп, база-ла чер үрегден турар кижилерни бо-ла көрүп болур.

Шөлге арыктарны тырттырарда, шаандакы суггатчыларның чамдык аргаларын ажыглаары чугула. Олар бутаны саң дорт эвес, а черниң байдалын көрүп турган, оон аайы-биле дыйлайтыр, доң, бедигээштерни ойзу-кыйзы тырттар болгай.

КЗУ-биле арык тырттырар бетинде, механизатор, гидротехник болгаш суггатчы кады сүмележип турган, сугнуң баар оруун шын тып, дугуржуп алыры чугула. Кол-ла үүве черниң кырында үнүштдүжүттүр каъдын сугга чула шаптырбазы, шөлдерге хоорталдар арттырып кагбазы болур.

Ш. ДЕВЕК.

Советтер амыдыралы

СЫРЫЙ ХАРЫЛЗААЛЫГ АЖЫЛДААР

Чоокта чаа Кызыл районуң Шамбалыг кодээ Совединиң эвчеглиг 13-кү сессиязы боош эрткен. Аваа кодээ суур черлерде чоннуң культурлуг байдалын көдүрер дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1978 чылдың декабрьда чыылдырган кодээ, суур Советтериниң күүском даргаларының чөвүлел хуралының шинтпирлерин канчаар күүседип турар дугайында күүском секретары А. Оюнуң илеткелин чугаалашкан. Ол чөвүлел хуралдың сөөлүнде ап чоруткан хемчеглериниң түңнелинде чурттакчы чоннуң материалдыг болгаш культурлуг байдалы экижээн, чоннуң бажың иштиниң эт-херекселлериниң, чиик машиналарының, мотоциклдериниң саны өскен. Улуг ертектиг паластар, трельштар, хевистер, дорожкалар, диваннар, шкафтар, сервантылар чоннуң культурлуг амыдыралынга үнелиг эт болу берген. Суур чаагайжыдылгазы, кодээ черниң чурттакчыларының ногаа, картофель тарылгазы сессиянын база бир кол айтырыы болган.

Шамбалыг суурда Анзатмаа Ооржак, Александра Тюлюш, Кара-Бызаа Монгуш, Сүрүкмаа Тюлюш, Хундужук Часкал, Монгуш Унгек, Анаймаа Кара-сал болгаш механизаторлар Т. Даш-оол, Т. Кара-оол, Зоя Багбыштай оларның бажыннары база малчыннар Т. Чанзаттын, К. Серенниң, Александра Сапыянның эдилеп орар эт-херекселлери көрүштүг, бажыннары, өглери кезээде арыг-силиг. Ногаа аймаан чаш ажы-төлүнге болгаш боттарынга кылып, оон-биле янзы-бүрү аш-чем аймаан чыл бүрүде тарып алыр, кижиниң кадынга янзы-бүрү ногаа аймаанын ажыктыын ылап биле берген бо ег-бүлелер бажыңының даштында ыыштарны, кат-чимис аймаан, өрөл чечектерин, чазын тарыыры-биле ногаа расадаларын бажыңнарында өстүрүп турарлар.

Бажыннары хирлиг, көрүштүг эт-сеп садып албас, чынар-бажыңга боттары болгаш уруглары чунмас, бажыңының кажаа-хериминиң чаны хирлиг, ыыштар, чечектер тарывас, ег-бүлезиниң бюджедин арагага чарыгдаар, уругларының идик-хеви хирелиг чоруур Хандынмаа Ооржак, Стюра Эргек-оол, Тыка Хомушку, Дадар Донгак, Өпей-оол Монгуш, Удра Ооржак, Николай Хомушку, малчыннар К. Кошкар-оол, К. Анзат, О. Хажытмаа, Х. Дөржу, М. Эрес-оол оларны кижи эмчизи Долбаа Мөге-Хурен оларны шыңгыы шугумчүлээн.

Хереженнер чөвүлели (даргазы М. Ондар) суурнуң болгаш малчынарының культурлуг байдалын агитквартал-дар аайы-биле чугаалашпайн, эренгейлеп, чүгле байырлалдар үезинде делгелгелер, помчулгалар, ужуражылгалар эрттирип турарындан, хереженчоннуң алаан хөйу чынар-бажыңнавайн, божулга черлериниге божувайн турарын илеткелчи болгаш санал берген депутаттар шыңгыы шугумчүлээннер.

Амгы үеде Шамбалыг суур чаагайжыдылга талазы-биле районда эн-не куду черни эзлеп турар, ортумак школа, клуб чанында тараан ыыш чок. Бо албан черлериниң аңгыда суурнуң кудумчуларында өзүп үнген ыыш эвээш, оруктарны суг чара шаап каапкан, энир чылын тараан ыыштарны суурнуң малы чил каапкан, херим-кажаалар бузук, штакетниктерни үреп каапкан. Бедик культурлуг, үлегерлиг, корум-чурумнуг суурлар дээш социалистиг чарыштың негелделерин, Шамбалыг кодээ Советтиң күүсеттейн турарының кол чылдаганы болза хөй-ниити организациялары-биле (хереженнер чөвүлели, эш хуузунуң суду, эки тура дружиназы) Советтиң күүскомунуң чедир ажылдавайн турарында деп, санал берген депутат Додоо Куулар шын шугумчүлээн. Кодээ Совет күүскому чон аразынче кирип ажылдавайн, чүгле шинтпирлер үндүрери-биле кызыргаарлаттынып турар.

Эки тура улусчу дружина штавы (командири Саакпан Ондар) четпес ажылдап турарындан дружинниктер доктаажал дежурныйлавайн турар, олар чүгле байырлалдарда, суббота, улуг хүннерде дежурныйлап үнүп турар. Суурда арагалаар, хулиганнаар, кемхерек үүлгедир чоруктар эвээжевейн турар. Агитквартираларда чон ортузунга агитмассалыг тайылбыр ажылдары четпес, чурум үреп, арагалап турарларны хемчег албайн турар. Бажыннар септелгезин 5—8 чылдарда чорутпайн келген. Бо талазы-биле совхозтуң дирекциязы, ажылчын комитеди хемчег алза эки деп сессия санаан.

Чаагайжыдылга болгаш культурлуг чурттаалга дээш чарыштың негелдезин сессия бадылаан, тиилекчилерни Ак-Довуракче, Хову-Аксынче экскурсиялаарын болгаш вымпелдерни тыпсырын шинтпирлээн. Ногаалар өстүрериниче бүгү чоннуң кириштирер, суур чаагайжыдылгазын экижидери-биле суг сөөртүр машиналарны үндүрүп бээрин «Шамбалыг» совхозтуң директору депутат С. Д. Ондардан сессия негээн. Ажылы кошкак агитквартирадан, эш хуу судундан, улусчу дружинадан чоокку үеде ажылын экижидерни сессия негээн.

Д. ЧЫМБА.

АГИТБАЖЫҢНАРНЫҢ УЖУР-ДУЗАЗЫ

Партия шугумунга ажылдап келгеш чылдарымның хөй-ле иеруузу партияның агитация ажылы-биле холбашкан чүве. Даймының кадыг-берге чылдарында шериг кезектеринге партия эге организациязының, комитеттериниң секретарларынга-даа ажылдап тургаш, кажан партия школазын доскаш, 1948 чылдан эгелеп партияның Бай-Тайга райкомунуң пропаганда болгаш агитация киллизиниге, райкомнуң ону орнылаар секретарынга-даа ажылдап тургаш, партия эге организацияларының агитаторлары-биле ханы харылзаалыг, оларның кижилер-биле канчаар ажылдап турарынче сагыш салып чордум. Кыскаы-биле чугаалаарга, агитатор кижи массаның индириди-дир. Агитаторнуң кижилер-биле эки ажылының дуржулгазындан ажыл-херектиң чедишкини болгаш организастыы хамааржыр.

Чамдык партия организацияларының секретарлары партия эге организацияларының хуралдарынга, райкомнар пленумнарынга боттарының санандарынга эки ажылдыг агитаторларның, оларның кылган ажылының үлегер-дуржулгазын чугаалап, агитаторларның ат-даңзызын тургузуп, оларның девискээр аайы-биле хуваалдазын кылып алган боор. А херек кырында чеде бергеш, беседалажып чугаалажы бээрге, ажылдап турарлары бар болбайн аан, ынчалза-даа оларның хөй кезии ажылдаваан, анаа-ла саазын кырында даңзы тургустунган болгулаар. Мырыңай эки «ажылдап» турган кижилер безин чүү-даа кылбаан болгулаар.

1960 чылда Бай-Тайга районнуң «Тиилелге» колхозунга (амгы «Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбыры) партком секретарынга ажылдап тургаш, ажылчы чонну хаара туткан, четчир саныг, дээштиг агитация ажылын чорударынга агитквартиралар эң-не ажыктыг хевир болурун көргеш мен. Суурну кварталдар аайы-биле 8 кезек ыглыдыр үскеш, агитбажыңнар кылдыр ынчан тургускан бис.

Агитбажың дээрге-ле агитаторнуң бажыңы, агитация чорударының төвү турган. Ол кварталдың эң идепкейлиг, оран-бажыңы арыг-силиг чурттакчызының бажыңын агитквартирага шилип алгаш, чурттакчызы-биле дугуржуп, агитация ажылының төвүн тургузуп алыр. Ол бажыңга айда ийи удаа, ажыл шагының хостут үелеринде, кварталдың чурттакчыларының чыглырын дугурушкаш, оларның хуралдарындан кварталдың удуртур даргазын, оралакчызын сонгуп алыр турган.

Кварталдың чурттакчыларының чылган кежээзин харылап эрттирери-биле эң шыырак политинформаторлу квартал бүрүзүнге бижыглаан бис. Чылганнарның опчалалын кылган соонда, политинформаторлар колхозтуң, районнуң ажыл-агыйында, амыдыралында, республикада чаа-чаа болуушкуннарны, делегей байдалын доңчулап тайылбырлап бээрин доктаамал чаңчыктырган турган. Оон аңгыда ол кварталда эки ажылдыг мурнакчыларны адавышаан, ажыл кылбас кижилерни, арагачыларны, ажыт-олун багай кижизидип, өөредип турарларның адын адап, боттарын ол чылдага тургузуп, аскы-сөзүн айтырып, тайылбырын дыңнап, билиндирип турганнар. Агитбажыңнарның удуртукчулары клубка, хуралга, лекцияга келбес кижилерни база контрольдап, ол талазы-биле ажылды чорудуп, хөй талалыг ажылдап турганнар. Ол ажылдың түңнелин парткомнуң, бүгү коммунистерниң хуралдарынга чугаалашкан болгаш агитбажыңнарны дамчыштыр партийжи аас агитациязын калбартыры эң-не ажыктыг хевир болурун бүгү коммунистерниң хуралдарындан деткип, үнелелди бергеш.

Агитбажыңнарны организастаарынга Кызыл-Даг сес чыл школазының директору турган Иргит Саймын-оолович Бичелдей идепкейлиг киржип, шыырак башкыларны политинформаторларга харыысалгалыы-биле быжыглаан. Ол ажылга башкылар, амчылар, кодээ ажыл-агый специалистерин кириштирип, харыысалгазын чаңгыс аай бедиг-нени улуг рольду ойнаан. Башкылар Бичелдей Болат, Шойгу Хертек, Чылбак-оол Болат, Чурукпан Салчак, мал эмчизи Александра Дамдын, кижи эмчизи Долгар Чамыян база Ойдуп Ондар болгаш оон-даа өскелер идепкейлиг организаторлар, агитатор-политинформаторлар турган.

Агитбажыңнар аразында социалистиг чаруыты идепкейлии-биле калбартын эгелээнигер. Суурнуң чурттакчыларының корум-чурум үрээр таварылгалары барык турбаан. Арагалаан, ажыл шагы үскен, өнчү-хөренги оорлаан деп чүве шоолуг дыңналбас турган.

1963 чылда район душмен соонда, «Тээли» совхозтуң парткомунуң чанынга партия чырыдыышкынының кабинедин чөпшээреп каан. Оон эргелекчизинге ажылдап турумда агитбажыңнарның ролюн совхозтуң Найырал болгаш Бай-Тал салбырларының девискээринге калбарткан бис. Мээн ол ажылымның эки дуржулгазын совхозтуң парткому база деткээн. Агитбажыңнарның ажылының ажыктыын болгаш ажылдап турарының арга-дуржулгазын бижээн чүүлүмү «Шын» солунга баа парлаан чүве.

1965 чылда Бай-Тайга район катап тургустунуп келген үеде СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация киллизиниң эргелекчизиниң оралакчызынга ажылдап тургаш, районнуң бүгү пропагандистеринге болгаш партия активиниң семинарынга агитбажыңнарның ужур-дузазының дугайында кылган идепкелим чылганнарның кичээнгейин хаара туткан болгаш агитбажыңнарның ажылын улам сайзырадгайжыдарының дугайында санал-онаалдарын берип турганнар. Агитбажыңнарның ролюн болгаш ужур-дузазын бедин-биле үнелевишаан, районнуң бүгү партия организациязының секретарларынга ол ажылче интеллигенция хаара тудары-биле райком айтышкын берген.

Районнуң кайы-даа девискээринге агитбажыңнар оон бээр-ле доктаамал ажылдап эгелээн. Оларда политиктиг агитация ажылындан аңгыда хөй-ниитиниң, культураның, уран чүүлдүң бот-тывынгыр чогаадымчы ажылдары амгы Кызыл-Даг салбырда хөй талалыг чоруттунуп турар. Ында агитбажыңнар куш-ажылдың болгаш дайынның хоочуннары-биле, культураның, уран чүүлдүң алдарлыг кижилери-биле ужуражылгаларны-даа эрттирип турар.

Чамдык черлерде партия организациялары, харын-даа партия ажылдакчылары агитбажыңнарның ажылынче ханылавайн, тода удуртпайн, оларны чүгле херээженнерниң агитквартиралары дээр хөөнүг болуп, оларны дамчыштыр чорудар партийжи агитацияның эң массалыг чугуда хевирин чедир үнелевейн турары, мен бодаарымга, четпес ышкаш. Ынчангаш харын партия организациялары агитбажыңнарның ажылын удуртуруне улуг кичээнгейин улам угландырары чугула боор деп бодадымны илереттим.

А. АДЫГБАЙ.

Бай-Тайга район.

Иранда Вертипрахова чажыңдан-на ужудукчу болурун күзеп чораан. Олче оон оруу аэроклубтан эгелээн. Ужудукчу-техниктиг школаны доскаш, ол Красноярскиге парашют спортунуң талазы-биле инструктор апарган. Ол 400 катап халаан. Иранданы күзели самолеттуң штурвалынче соруизалыг чүве дег хаара тудун турган. 1963 чылда «АН-2» деп самолётка эң бир дугаарында ужуткан. Оон соонда ол «ИЛ-14-түң» командири, а 1971 чылда «ИЛ-18» деп агаар лайнериниң экипажының командири апарган.

Баштайгы совет херээжен ужудукчулар В. Гризодубова, П. Осипенко болгаш М. Раскова оларның «Родина» деп самолётка Москвадан Ыраккы Чоон чүк чедир дорт ужутканының соонда (ол 1938 чыл) үжеп тос чыл эрткенде Иранда Федоровна Вертипрахова амгы үениң күчүлүг лайнери «ИЛ-62 м» деп самолёттуң херээженнер экипажын удуртун эгелээн.

ССРЭ-ниң алдарлыг ужудукчуузунуң ол кайгамчыктыг күш-ажылчы оруу Күш-ажылдың Кызыл Тук орден-биле үнелеттинген.

Чоокта ол Москвага база чылыг ужуражылга болган. «ИЛ-62 м»-ниң экипажы Совет Эвилелиниң Маадыры, кайгамчыктыг ужудукчу Валентина Степановна Гризодубова-биле ужурашканнар.

ЧУРУКТА: В. Гризодубова, бортрадист Н. Костыркина биле И. Вертипрахова, ийги ужудукчу В. Мартова олар.

Ю. БАРМИННИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң

Ч а р л ы ы

(Төвүзү. Эгеан №№ 100, 103 «Шында»).

Самагалдай суур

Чооду Самданович **Мындырья** — № 1472 орук-бүдүрүлге участогунуң (ОБУ-нуң) ажыл-агый эргелекчизи.

Николай Маскырович **Найдын** — 1472 ОБУ-нуң начальниги.

Донгак Серенович **Мижит**— пенсионер.

Шалый Дамбаевич **Севен** — районда «Союзпечать» салбырының начальниги.

Тамара Дондулевна **Чаянмаа**— пенсионер.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОНДАН

Жданов аттыг совхоз

Донгак Хендирбеевич **Бакаа**— ажылчын.

Зоя Хелин-ооловна **Бады** — ажылчы.

Түлүш Сендиевич **Бегзи** — пенсионер.

Кыргыс Санмаевич **Бады** — пенсионер.

Сүрүнмаа Биче-ооловна **Байыр-оол** — ажылчын.

Сувак Докпуновна **Билчир** — пенсионер.

Ховалыг Дагбаевич **Долаамай** — пенсионер.

Кашпык-оол Чамзанович **Донгак** — пенсионер.

Намчак Шакпаевна **Донгак** — пенсионер.

Данил Дондупович **Ийма** — пенсионер.

Дозулбаа Кыргысовна **Кыргыс** — ажылчы.

Сүктермаа Кыргысовна **Манчын-оол** — пенсионер.

Кыргыс Чырыкович **Сандак-оол** — пенсионер.

Манмылдай Нурсатовна **Санчат-оол** — ажылчын.

Соскар Кенденовна **Сувдуй-оол** — пенсионер.

Түлүш Чап-Хөевна **Тогус-оол** — пенсионер.

Ховалыг Доспанович **Төмүр-оол** — ажылчын.

Эниқпен Мандановна **Түлүш** — ажылчын.

Елизавета Сереновна **Тумат** — ажылчын.

Серен Дуганчыевич **Тумат** — пенсионер.

Доспаанай Чоон-ооловна **Ховалыг** — пенсионер.

Балчий Эзериковна **Хуурак** — ажылчын.

Борбак Тооруковна **Чиңмит-оол** — ажылчын.

Кыргыс Суван-ооловна **Чорбаа**— ажылчын.

Хертек Удургуевич **Чүльдум** — харылзаа салбырының почтачызы.

Докпак Самдановна **Чүльдум** — ажылчын.

Донгак Сарыгович **Шактар** —ажылчын.

Түлүш Дамбыжанович **Шожан-оол** — пенсионер.

Чанчымаа Донгаковна **Шожан-оол** — пенсионер.

Донгак Чамыевич **Шулуужук** — ажылчын.

Чысынмаа Тооруковна **Шулуужук** — пенсионер.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. МЕНДУМЕ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары С. КРАСНЫЙ.

Кызыл хоорай,
1979 чылдың апрель 19.

ЧАА СТРАХОВАНИЕ ДУГАЙЫ

Совет эрге-чаңгыранның баштайгы чылдарында бүгү чоннуң мурнунга социалистиг ниитилелди, күрүнеңиң экономиктиг айтыгларын таарыштыр тургузары кегеттинин келген үеде ажылчын-тараачыннар-биле күрүнеңиң аразында саң-хөөнү чогумчударын бирги көргеніг айтырыы кылдыр көрген.

Чер ажыл-агыйын ниитиини болдурарының дугайында В. И. Ленинниң 1918 чылда ат салган декретте бижиттингени болза, кодээ ажыл-агыйның адыр бүрүзү өрттен, малдың өлүп хораар чоруундан, кандаашкындан, үер, чайык, долу, шуурган дээн ышкаш бойдустуң чайгаар болур халаптарындан үнүш-дүжүттүг каражаларын күрүне страхованиезиниң камгалалынга тургузары көрдүнген. Аңаа үндезилээш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1967 чылдың август 28-теги Чарлыынга дүүштүр база СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1978 чылдың июнь 1-деги доктаалын ёзугаар 1979 чылдың январь 1-ден эгелээш совхозтарның өнчү-хөренгизин ыяап-ла камгалаарының страхованиезин тургускан.

1. Кодээ ажыл-агый культураларының (чайгаар үнген сиген үнүштерден өскезин) шупту хевирлерин.

2. Кодээ ажыл-агый малдарын, азырал куштарны, тоолайларны, үнелиг кештиг амытаннарны, азырал арыларны.

3. Тудугларны, ажыл-агыйга херектиг бүгү кылымал тургузуглар (суг моондактары, ковурүглер, складтар, сарайлар) дээш оон-даа өске.

4. Кодээ ажыл-агыйда бүгүлө машиналар, автомобильдер, дерилгелер, чиик балыкчы суднолар, хемелер, чиг-эт, материалдар, хөй чылдыг үнүштер.

Камгалаттынган хөреңгилер дараазында когаралдарга таварышканда:

а) кодээ ажыл-агый культуралары кандаашкын, доңат, үер, долу, чайык, шуурган, өрттен, суг четпезинден болгаш өске-даа тус черге агаар-бойдустуң өскерилгениден болгаш халаптардан узуткаттынганда;

б) дириг амытаннар, бода мал 6 айдан өрү назылыг турда, хаван—4 ай, шээр мал—1 хардан өрү, тоолайлар, азырал куштар, арылар, үнелиг кештиг дириг амытаннар аймыл-халаптан, халдавырлыг эвес аарыгларган кырлып өлгенде;

в) тудугларда, дерилгелер, машиналар, транспорт, кодээ ажыл-агый машиналары дээш оон-даа өске хөреңгилер шуурган, долу, көшке, хорзун адаанын өл-шыгы, чаңнык, чер шимчээшкини, частыышкын, авариядан когарааңда, кодээ ажыл-агый үнүштеринге 50 хуу, дириг амытаннарга 70 хуу, тудуг-суур, техника, чиг-эт материалдарга 100 хуу кылдыр күрстрах төлеп бээр.

С. МОНГУШ,
Күрстрахованиениң Чоон-Хемчик районда инспекциязының улуг инспектору.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА-ның корреспондентилери дыңнадып тур

Тайбыңның болгаш тургузуушкуннуң байырлалы

● **БЕРЛИН.** Маркстың, Энгельстиң, Ленинниң портреттерлиг стендилер, «ГДР—ССРЭ: акы-дуңма сырый эвилел» дээн бижилгелерлиг плакаттар, кызыл туктар болгаш кааскалгалыг транспарантылар Карл Маркс-аллее проспектини каас чараш шинчи кирген. ГДР-ниң найысылалының ажылчы чоннарының чыскаалы Май бирде аңаа болган. Берлин дээрге байырлалдыг шимелдеге, часкы бүрүлериң баштайгы ногаан өңүнге чаартынган болгаш аныяксаан шинчи кирген. Ол өөрүшкүлүг байдалга бүдүрүлге коллективтериниң Майның биринге турасказтган күш-ажылчы чедишкиннериниң дугайында рапорттар немежи берген.

Станок кылырының «Марцан» заводунуң ажылдакчылары социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүсеткенин илеткээн. Найысылалдың өске-даа кол бүдүрүлгелериниң — «Обершпрее» дээр кабель заводунуң, электролампаның «Нарва» комбинадының ажылдакчылары болгаш оон-даа өскелер база бо хүнүг күш-ажылга чедишкиннери-биле уткаан.

Чурттуң эң улуг-даа, бичиндаа хоорайларының ажылчы чоннары Май бирге алдар кылдыр ниитизи-биле улуг чедишкиннерлиг болган. Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязының төскү съездизинин шиитпирлерин боттандырарының хөрээнге чурттуң чонуун чедип алган чедишкиннерин ГДР бо хүннерде демдеглеп турар.

Чыскаалып эрткен мун-мун берлинчилерге Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязының ТК-зының Чиңгине секретары, ГДР-ниң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы Э. Хонеккер, республиканың партиязының болгаш күрүнеңиниң өске-даа удуртукчулары чүректиң ханызындан байыр чедирип турган.

● **СОФИЯ.** Болгарияның хоорайларында болгаш суурларында байырлалдыг байдал. Ажылчы чоннарның делегейге эп-сеткил каттыштырылгазының хүнүн чурт өөрүшкү-байырлалдыы-биле уткаан.

Республиканың ажыл-ишчилери бо байырлалды улуг тиилелгелери-биле демдеглээн. Беш чылдың дөртү чылының бирги кварталының планы чедишкинниг күүсеттинген. Эрткен чылдың хамаарышкан үеэзинге деңнээрге чурт үлетпүр продукциязын барык 6 хуу хөйнү бүдүрген. Майның бирин төлептиг уткуур дээш калбарган социалистиг чарыштың үеэзинде хөй-хөй бүдүрүлгечи коллективтер апрельдиң планыг онаалдаларын хуусаа бетинде күүсеткениниң дугайын рапорттааннар. Мун-мун мурнакчы ажылчыннар бо беш чылдың күүседипкен болгаш келир беш чылдың үлүүнде ажылдай берген. Оларның баштайгылары Сливеңден пөстаавычылар: Социалистиг Күш-ажылтын ийи дакпыр Маадыры Л. Димитрова болгаш оон кады ажылдап турар кыстары болган.

Бо чылын Болгарияга Май бирнин байырлалы чуртка социалистиг революцияның тиилээнинин 35 чыл оонга белеткелгин демдээ-биле эрткен.

Делегейнин ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнүн болгар найысылалдың ажылчы чоннары байырлалдыг демдеглээн. Сентябрь 9-түң шөлүн таварты чүс-чүс мун чыскаалчылар эрткен. Георгий Димитровтуң Маавзолейинин индириңден чыскаал киржикчилеринге Болгарияның Компартиязының ТК-зының Бирги секретары, БУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы Т. Живков, партияның болгаш чазактың өске-даа удуртукчулары байыр чедирип турган.

● **ВАРШАВА.** «Варшава—тайбыңның болгаш чогаадыкчы ажыл-иштің хоорайы»—польша найысылалдың төп ортузунда байырлал транспарантызының ол сөстери акы-дуңма чурттуң ажылчы чоннарының бодалдарын болгаш күзел-чүүкүдерин илередип турар. Бодунуң 35-ки кайгамчыктыг чылының Май бирин улусчу Польша күш-ажылчы улуг көдүрлүүшкүнүнүң болгаш өөрүшкү-маңнайның байдалында уткаан.

Польшаның Каттышкан ажылчын партиязының Төп Комитединде ажылчыннар коллективтериниң кирген рапорттар чурт болза партияның алдыгы болгаш чедиги съездилериниң айыткан угланыышкыны-биле бүүрелдиг бар чоруурун база дагын чырыткыландыр бадыткан турар. Оларның чамдыктары бо-дур: Водиславта шахталарның дагжылары пландан ажыр 12 мун тонна хөмүр-дашты берген, Ельч хоорайда заводтуң автомобиль кылыкчылары планга немей 20 автобусту септеп доскан, бөйырлал бүдүүзүнде Познаньга чаа телефон станциязын ажыглалга кирген. Майның мурнуу чарыында хөй-хөй өг-бүлелер чаа бажыңнарже көжүп киргениниң дугайында дыңнадыглар чурттуң бүгү булуңнарындан келген. Бо чылын ниитизи-биле польша ажылчы чоннарның 300 мун ажыг өг-бүлелери чаа бажыңнарже көжүп кирер.

Боттарының партиязына шынчыын, империализмге, колониализмге удур, боттарының хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш демисежип турар улустар-биле эп-сеткилин каттыштырып турарын көрүгүлер дээш Май бирнин хүнүнде ПУР-нуң миллион-миллиби хамаатылары күдүмчуларга үнүп келген. Польша найысылал онза шинчи кирген турган. Аңаа байырлал чыскаалы кашдаа шак уламчылаан.

Польшаның Каттышкан ажылчын партиязының ТК-зының Бирги секретары Э. Герек чыскаал киржикчилеринге байыр чедирген. Советтер чуртунуң ажылчы чоннарынга, ленинчи партияның коммунистеринге болгаш оон Төп Комитединге Э. Герек чүректиң ханызындан акы-дуңманың байырын чедирген. Коммунизм тургузуушкунунга чаа-чаа чедишкиннерлиг болурун совет улуска күзеп тур бис деп, ол чугаалаан.

● **ПРАГА.** Май бирде Прагага болган хөй мун кижилиг манифестацияга чүве чугаалап тура, Чехословакияның Компартиязының ТК-зының Чиңгине секретары, Чехословак Социалистиг Республиканың Президентизи Г. Гусак ЧССР-ге социалистиг тургузуушкунунуң чедишкиннериниң үндезини ЧКП-ниң марксисчи-ленинчи принципиалдыг политиказы, партияның болгаш чоннуң быжыг чаңгыс эви. ССРЭ-биле болгаш социалистиг дем каттыштырылгазының өске-даа күрүнелери-биле ЧССР-ниң акы-дуңма кады ажылдажылгазы болур деп демдеглээн. Социализм чуттары-биле быжыг чаңгыс эпти болгаш бүгү талалыг кады ажылдажылганы улам ынай чедишкиниг хөгжүдүрүнүң шиитпирлиг факторларының бирээзи кылдыр көрүп турар бис деп, ол чугаалаан.

ССРЭ-ниң болгаш социалистиг өске-даа чурттарның тайбыңга ынакшылдыг даштыкы политиказы тайбыңны камгалаарынга шиитпирлиг улуг-хүүзүн киирип турар. Дүшкүүрлүг чоруктуң чавырлыышкынын быжыглаарынга шиитпирлиг идиг бээр соруктуг бис деп, Г. Гусак медеглээн.

Май бирнин байырлалы Братиславга болган, аңаа ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, Словакияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары И. Ленарт чүве чугаалаан.

● **БУДАПЕШТ.** Бораныг хүн туражок, венгр найысылалдың ийи чүс бежен мун чурттакчылары Май бирнин чыскаалынга үнген. Будапештиде Парадтар шөлүнде индиргге—Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязының ТК-зының Бирги секретары Я. Кадар, Венгрияның партиязының болгаш күрүнеңиниң өске-даа удуртукчулары, хөй-ниитиниң төлээлекчилери, даштыкы аалчылар турган.

Чыскаалчыларның колонналарының кырында—Венгрияда социалистиг тургузуушкунунуң ёзулуг авангарды—ВСАП-тың алдары дээш, кижи төрелгениниң тайбыныың болгаш деп-шилгелиг күчүлүг чөленгиижи болу берген социалистиг дем каттыштырылгазының алдары дээш, венгр болгаш совет улустарның алдары дээш йөрээлдер бижиттинген транспарантылар.

● **ХАНОЙ.** Социалистиг Вьетнамга бо чылын Май 1 оңза көдүрлүүшкүн-биле демдеглеттинген. Мурнуу-Чөөн Азияда социализмниң чөленгиижинге кыжаныр келген пекинчи эңелекчилери вьетнам улустуң ашкан тиилелгезин чедип алырынга аажок улуг салышкынны чогум-на харын делегейге эп-сеткил каттыштырылгазының калбак фронтузу кирген.

Алдын сылдыстыг кызыл туктар вьетнам найысылалга киискип турган. Транспарантыларда —лозунгларда—«Вьетнам улустуң чөптүг херээнге күчүлүг деткимчези дээш Совет Эвилелинге, акы-дуңмалышкы социалистиг өске-даа чурттарга, коммунистиг болгаш ажылчын партиларга, бүгү депшилгелиг кижи төрелгетенге изин-биле өөрүп четтиргенинисти илергейлеп тур бис», «Марксизм-ленинизм делгерезин!» деп бижээн.

● **УЛАН-БАТОР.** Моол найысылалдың көл шөлү—Сүхэ-Батор шөлү байырлалдыы-биле шиметтинген. Моол Арат Республиканың ажылчы чоннарының Май бир чыскаалы аңаа болган. МАРН ТК-ның Бирги секретары, МАР-ның Улустун Улуг хуралының Президиумунуң Даргазы Ю. Цеденбал, МАР-ның партиязының болгаш чазаанның өске-даа удуртукчулары ийдирге турган.

МАРН ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, МАРН-ның Улан-Батор хооркомунуң бирги секретары Б. Алтангэрел байырлал митингизинге чүве чугаалааш, делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң чавырлыышкыны улам-на үзүк-соксаал чок будүүтүг болуп бар чыдарын демдеглээн. Ол болза, Совет Эвилелиниң болгаш социалистиг дем каттыштырылгазының акы-дуңмалышкы өске-даа чурттарның тайбыңга ынакшылдыг чайгылыш чок шынчы даштыкы политиказының, Черниң тайбыңга ынакшылдыг бүгү күштериниң күзенишкиннериниң түңнелинде болдунар аргалыг болган деп, ол чугаалаан.

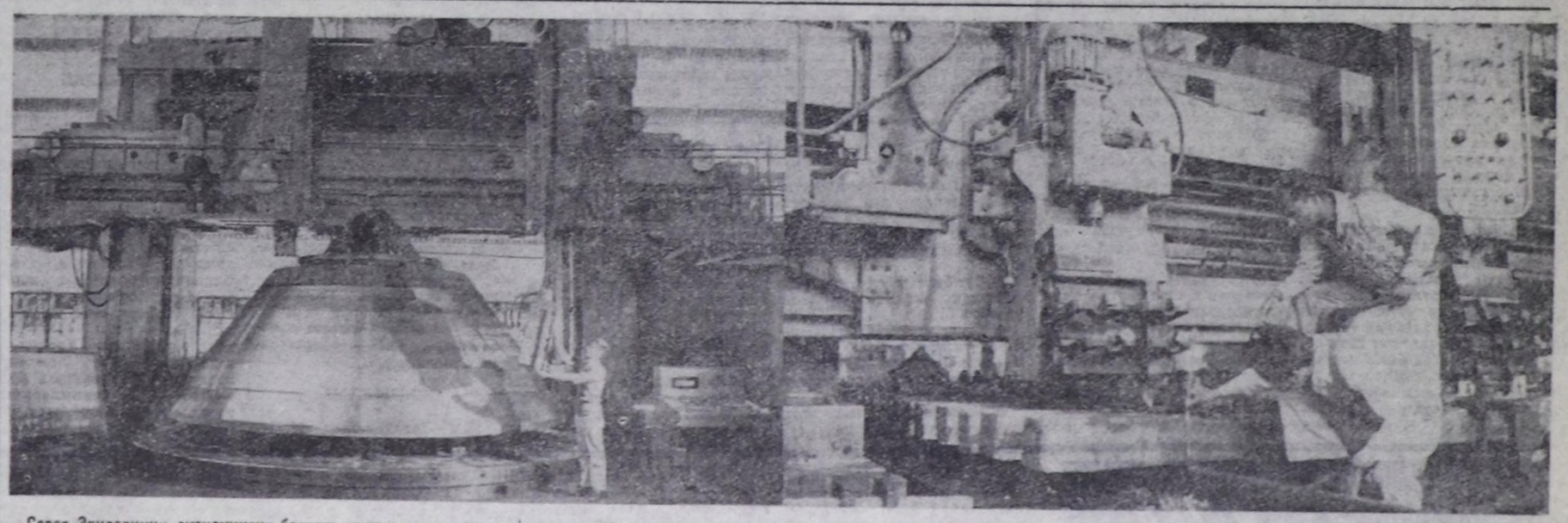

Совет Эвилелиниң экономиктиг болгаш техниктиг дузаламчызы-биле Индияның Ранчиде тутқан аар машина тудуунуң заводун «Индияның Уралмажы» деп чөргаар ат-биле адап турар. Индий специалистерниң бодап турары-биле алырга, чурттуң металлургия заводтарынга дериг-хөренселдерни берип турар эң болбаазын бүдүрүлге чери өл боop турар.

ЧУРУКТА: Ранчиде аар машина тудуунуң заводунда.
В. КОШЕВОЙНУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

БАШТЫҢЧЫНЫҢ ПОЧТАЧЫЗЫ

Алдан-Маадыр аттыг чуртшинчилел музейинде, тыва улустуң хосталгазы дээш тулчуп турган партизан шериниң командирлери А. Д. Кравченко биле П. Е. Щетинкин оларның чуруктарын кескү черде аскан. Оларның дугайын бистиң иоичукчуларывыс болгаш көрүкчүлеривис эки билир. Оон аңгыда тыва улустуң хосталгазы дээш тулчуп чораанның аразында бала бир чүрүк бар. Ол болза партизан шериниң политажылдакчызы С. К. Сургуладзениң чуруу-дур. Оон революсчу болгаш дайынчы ажыл-чорудулгазы-биле доозу таныжып көрзели.

Сергей Константинович Сургуладзе 1879 чылда Кутаиси губерниялың Озурчетск уездизинің Аскон дээр кедээ суурга тараалып кижиниң өг-бүлезинге төрүттүнген. Сургуладзе 1905—1907 чылдарда чорудуп турганы революсчу ажыл-чорудулгазы дээш. Одессаның суд палатазының шиитпири-биле бүгү назынында Сибирьге турар кылдыр шииттирген болгаш Аягара хемде Кежму суурда кара-бажыкта хорудаттырып. 1917 чылдың февраль революциязы орус хаан чазакты дүжүр октагыже чедир анаа турган. 1917 чылдың апрель 17-де Енисейскиниң губернил эргелери хосталган дугайында шынзылганы Сургуладзеге тывыскан.

Партияның Енисей губерния комитеди Сургуладзени кызыл гаардейжилериң политиктиг удуртукчузу кылдыр Канск хоорайже чоруткан. Ол анаа 1917 чылдың майдан 1918 чылдың июньга чедир турган. Ынчаарда даштыкы эжелекчилер Сибирьге тургустунган совет арге-чагырга черлерин дүжүргүлээш, туразында аажылап, калчаарап турганнар. Сургуладзениң политажылдакчы боолу ажылдан турганы Камала станция ынай-бөөр артер поездилерге кывар чүүл күдүп бөөр кончуг хөлдүг чер турган. Ынчангаш ол Канск уездизинің Үяр можуазунуң Сушанка дээр кедээ суурже торуткаш, чажыт байдалга ажылдаар ужурлуг апарган. Ол анаа турган, совет арге-чагырга дээш демисежир кызыл отрядты организастаан болгаш соолунде ол отряды-биле Щетинкин биле Кравченконуң кызыл партизан отрядынга каттышкан.

1919 чылдың апрель 25—30 хүннеринде Канск уездизиниң партиланнарының съездизин болуп эткен болгаш шылгарангай большевик С. К. Сургуладзе баштаан шериг чөвүлелин анаа тургускан. Сургуладзе анаа турган. Александр Кравченконуң, Петр Щетинкиннің, Василий Улановтуң, Александр Ивановтуң, Кузьма Логиновтуң, Василий Гусевтиң болгаш өске-даа кезектериң шериг-стратегиг ажыл-чорудулгазын башкарарынга улуг үлүүн киргген.

1919 чылдың июнь 14-те партизан армиязы дайзынның улуг артык күжүнге таварышкан, Баджей республиканы каггаш, Минусинскиге келгеш, оон соонда Ус хемниң кызыы, кокпа оруу-биле Тываже кыстырын үндүргкаашкан, дурааннап көре бээрге, хоюнуң ыпдында улуг-ла бора моортай дег чүве харанып турган. Чылганыр-даа. Зояның куйгазы соолаш дээш:

— Улустуң ирбиш дижир чүвеин бо-ла-дыр. Малдың ханын соруп чиир кончуг араатай дээш кай. Ах, боолуг кижи болза, кулугурну!— деп. Зоя иштинде чугааланып, араатанны кезек топтап көрүп турган: оозу хойже утлай кылаштаар-даа, чылганылап каап олургулаар-даа, ыда дүшкүлээр-даа. Сактырга, боо-моңгузу чок чүве мени канчаарыл бо деп Зоянны базынган-даа ышкаш. Дадайым, мынчап тура, хой тутукулап каантар болду бе!

— Кижи базынган, шөө-бөрү боор бо!—дээш. Зоя улуг үн-биле алгырыпкаш, ирбишче углай халдып ынай-ла болган. Араатан ат болдум дээн дег арт ажыр шимиреш дээш.

Хойлар амыр-менди чана оттап чорушкан.

Зоя сагыш амыр, хойларын чарашсынып ырлап каап чотуп олурган:

Кокаарактан, араатандан
Көргар, сүртээр чүве
билбес,
Хой, мал, сүрүг кадарчызы
Комсомолчу уруг боор мен...

Зоя хоюн аалче киирип кээрге, бичии олгу Хол-оол уткуй халып келген.

— Оглум, өпей-аа!—дигилеп, Зоя оглун часыткылаан...

— Мал төрүп эгелээнде, черле дуза херек апаары билдингир болгай. Сурааң комсомолчу аныяктары кажаавысты шефтен чылыглап бергени кончуг эки-дир, четтирливис.

Хол кедээзинде кызыл-булуңгуус-даа, чунар-бажыңывыс-даа белен. Айда ийи удаа—бир чылыгда ооллар, бир чылыгда уруглар—ынчаар эдлечиин чылыгы турар улус бис. Бистиң бригадаривис Пугачев Калдар-оол, эрес кижи, бригаданы удуртуп, чоп-биле ажылдап билир. Малчын бүрүү бригадавыстың ажыл-ишке чедишкинери дээш шудургу ажылдап турар. Ынчанмаска ажыл бүтпес—деп, комсомолчу Зоя Шыырап сорукту чугаалап олурар.

Леонид ЧАДАМБА.

Шевер-кыстың БУЛУҢУ

ШИВИЛИГНИҢ КЫЗЫ

Чай дүжер—кижилер ыңай-бөөр дыштанып чоруп эгелээр. Чер бүрүзүнге Шивилиг дугайында чугаа дыргын апаар. Бай-Тайгада Шивилигни дыңнаваан, ону билбес кижи-даа ховар. Шынап-ла. Бай-Тайга чараш-чаагай черлери-биледаа, ол черлериниң байлаа, малы, тараазы-биле-даа дыштанып, эмненир аржааннары-биле-даа суратжаан оран. Бай-Тайга ылангыя ажыл-ишчи, салым-чаанныг кижилери-биле баа бай.

Оларның бирээзи бичиизинде:

— Аай, ачай, мен оң классты дооскаш, силер ышкаш малчын болуксаар мен—деп чугаалагылаар турган.

— Ынчанмайн канчаар, адаезиниң иени базын, малчын болуру—база-ла эртем. Төрээн Кызыл-Даг чуртунуң чаагай одарларында малчыннап, чонунга ак сеткилдиг бараан болуп чоруур сен харын, уруум—деп, оон ада-иезе харылаар.

Малчыннарның уруу бичиизинде-ле кончуг шоваа, опанчиокен, чугаакыр, биликсек уруг болган.

Алдын-сарыг күстүң бир-ле хүнүнде Зоя аалынче халдып үнүп олурган.

Мешкеп-Хол долгандыр. Мугур-Тал, Шивилиг ол ынчаар дагларның баарында аал-ла, аал. Оларның каларган хойлары чаткан аажы дег оттап чоргулаан. Хой кадарып мунар дорут аъды эргелиг зоолиниң далажып чоруурун билгенсиг, бажың савай каап, челип олурган. Аяк хээлиг ногаан торгу-биле додарлаан ак хурагаан кежи тоннуг, кызыл дордум күрлуг, халбаңныг кара хурагаан кежи бөрттүг, ооллараг, мөге-шыырак, боп-борбак шырайлыг, кызыл чаактарлыг, каттырымаан каап, ыңай-бөөр харанып халдып олурган кысты көрген улус:

— Эрес-ле кыс!—деп магадаар.

Чер-чуртунуң улузу комсомолчу Зояны эрес уруг дээриле шын, кадарган малынгадаа, өөнүң ажылынга-даа, өөредилгезинге-даа, хөй-ниити ажылдарга-даа четтигип-ле турар. Кежээки өөредилге-биле 11 классты база доозуп алган. Бригадада херээженнер чөвүлелиниң кежигүү хүлүүлгезинге идепкейлиг, хойжу бригаданың зооветеринарлыг өөредилгезинге кончуг ынак. Хойжулар малдың аарсаар аарыгларын боттары эмнеп аптар апарганнар. Зоя номга ынак. «Шын», «Тываның аныяктары» солуннарның номер саның кичээнгейлиг номчуур. Оон ыңай тывадаа, орус-даа дылдарда номнарны сундулуу-биле номчуп турар.

Амыдырал-чуртталгага үүр турбас дээр: өөрүшкүлүг-даа, коргунчуг-даа үүлдер болгулаар.

Бир-ле катап Хемчик-Бажында чайлаанга Зоя хоюн кадарын чорда, дээр бүгеп келген. Тайгалар баштары кузум дег карарып келзе-келзе, кызаннап, диңмиреп эгелээн. Кызаңпаштан карак безин чылчырыктап, кулак уюк, шыдажыр арга чок кыныып келген. Хойлар кортканындан хорып, бир черге бөкперлежип туруп алган. Сактырга-ла, чаңнык ыида-мыында дүшкеваг, кызаш дээш-ле чыжырт-дарс кыныын каап турар.

Ол коргунчуг кызаңнаашкын, диңмирээшкин, чаъс-чайык кадында Зоя хойларын ыжыы черже углай сүрген. Хутбайыраан, өштүг чүве дет, хойлары чөрүшкеп, дедир бүлгүрлүр. Ол-бо сүртеш, хай деп чалап каап. Хөөкүй хойларын башкарып чалап падын бараан, канчаан эвил деп кезек боданып турган. Ээ, ыныг эвес, мынчаарлар! Ам-на сагыжы ажыг хона берген. Зоя хой баштарын туткаш, аъды-биле кады четкеш, тоотпалавышаан, ийни куду бадыпкан. Өөрүп бөөр-бөөр деп кыйгырган ышкаш, хою база-ла алгырып каап чораан. Ажык черге кээп четкен хоюн баглап кааш, өөр хоюн барып куду сүрген, чаяан бооп, оларны ам-на диңчейниң бадыпкан. Зояның амыраанын түге деңнээр, дораан-на сагыжы ажыг берген.

Био-ле катап Зоя Кожагарлыг-Өдекке база-ла хой кадарын чораан. Аъдын откара баглап каап, болу ном номчааш синиге-ле берген олурган. Хенертен-не хою хоюн диг болгал. Зоя аъттаны каапкаш, дурааннап көре бээрге, хоюнуң ыпдында улуг-ла бора моортай дег чүве харанып турган. Чылганыр-даа. Зояның куйгазы соолаш дээн:

— Улустуң ирбиш дижир чүвеин бо-ла-дыр. Малдың ханын соруп чиир кончуг араатай дээн кай. Ах, боолуг кижи болза, кулугурну!—деп. Зоя иштинде чугааланып, араатанны кезек топтап көрүп турган: оозу хойже утлай кылаштаар-даа, чылганылап каап олургулаар-даа, ыда дүшкүлээр-даа. Сактырга, боо-моңгузу чок чүве мени канчаарыл бо деп Зоянны базынган-даа ышкаш. Дадайым, мынчап тура, хой тутукулап каантар болду бе!

— Кижи базынган, шөө-бөрү боор бо!—дээш. Зоя улуг үн-биле алгырыпкаш, ирбишче углай халдып ынай-ла болган. Араатан ат болдум дээн дег арт ажыр шимиреш дээн.

Хойлар амыр-менди чана оттап чорушкан.

Зоя сагыш амыр, хойларын чарашсынып ырлап каап чотуп олурган:

Кокаарактан, араатандан
Көргар, сүртээр чүве
билбес,
Хой, мал, сүрүг кадарчызы
Комсомолчу уруг боор мен...

Зоя хоюн аалче киирип кээрге, бичии олгу Хол-оол уткуй халып келген.

— Оглум, өпей-аа!—дигилеп, Зоя оглун часыткылаан...

— Мал төрүп эгелээнде, черле дуза херек апаары билдингир болгай. Сурааң комсомолчу аныяктары кажаавысты шефтен чылыглап бергени кончуг эки-дир, четтирливис.

Хол кедээзинде кызыл-булуңгуус-даа, чунар-бажыңывыс-даа белен. Айда ийи удаа—бир чылыгда ооллар, бир чылыгда уруглар—ынчаар эдлечиин чылыгы турар улус бис. Бистиң бригадаривис Пугачев Калдар-оол, эрес кижи, бригаданы удуртуп, чоп-биле ажылдап билир. Малчын бүрүү бригадавыстың ажыл-ишке чедишкинери дээш шудургу ажылдап турар. Ынчанмаска ажыл бүтпес—деп, комсомолчу Зоя Шыырап сорукту чугаалап олурар.

Леонид ЧАДАМБА.

БАЙЫРЛАЛДЫҢ ФЕЙЕРВЕРИГИ

Май 1-ниң кежээзинде мунмуң москвачылар хоорайның төп кудумчуларын болгаш шолдерин, садтарын болгаш паркта рын долган. Кызыл туктар хөлбецээн, проспектилер болгаш екверлер арыг-силиг, бажыңнар каастаттынган. Спасск суургазында шак тостуг хаптарга, байырлалдың фейерверигги дээрже дүлдүүштелген. Совет кижилерге, делегейнин ажылчын ангыларга, улустарның эн-сеткил каттыштырылгазының делегей хүнү—Май 1-ге алдар болдуруп, найысылалдың салыттаанны ол. (СЭТА).

Дээди өөредилге черлеринге киреринің дүрүмүнге чаа немелде

ССРЭ-ниң Дээди болгаш ортумак түскай өөредилге министерствозу 1979 чылда дээди өөредилге черлеринге хүлээп алыышкынның чаа дүрүмүн бадылаан.

— Чуртүн 866 институттарында амгы үеде 5,1 миллион кижи өөренип турар. Бо чылын дээди өөредилге черлериниң хүндүсү, кежээки болгаш бот-өөредилгелит салбырларынга миллион ажыг кижини хүлээп алыр. Хүлээп алыышкынның дүрүмүнүң кол чүүлдери хевээр артар, ынчалза-даа оларда немелдерни киргген. Будүрүлгелериниң болгаш тудуг организацияларының өөредири-биле чоруткан ССРЭ-ниң Мелиорация болгаш суг ажыл-агыйының министерствозунуң ажылдакчыларынга чиигелделерни тывыскан. «Чогуур баллдарны» чедип алган, ажыл стажындан хамаан чокка кымны-даа мурнай дээди өөредилге черинге кирер эргени олар алырлар. Оларга анаа стипендиядан 15 хуу хөй стипендияны бээр.

Чуртүн чаа девискээр-бүдүрүлге комплекстери шапкын хөгжүп турар ыныг районнарынче өнза кичээнгейин салган. Барының Сибирьнин нефть болгаш газ үлетпүрүнге комсомоллуң путёвкалары-биле ийи чылда ажылдаан бүдүрүлгенин мурнакчылары Уралдың, Сибирьнин болгаш Ыраккы Төөн чүктүң дээди өөредилге черлеринге конкурс чокка кирер эргелиг дээрзин сагындырып каайн. Чугаа болза геологтарны, нефть болгаш газ болбаазырадып кылыр механик-технологтарны, машина тудуунун, транспортун, тудугнун инженерлерин, а ол ышкаш нефть болгаш газ үлетпүрүнүн экономистерин белеткээр дээди өөредилге черлериниң дугайында боор турар.

Киреринин шылгалдаларының программаларын өзөлдөгөн. Оларны сайзырангайжыткан болгаш школа программалары-биле долу дүүшкек кылдыр турган. Чижээлээрге, ССРЭ төөгүзүнүң программазында СЭКП ТК-ның июль (1978 чыл) болгаш ноябрь (1978 чыл) Пленумнарының шиитпирлери, ССРЭ болгаш эвилелешкен республикаларының конституциаларына турааскаатқан материалдар илереттинген—деп. ССРЭ-ниң Дээди болгаш ортумак түскай өөредилге министерствозунуң коллегия кежигүнү, профессор А. Кприн чугаалаан.

(СЭТА-ның корр.).

«ШЫННЫҢ» ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ

1962 чылдан бээр «Шын» солуннуң шаңналы дээш болуп турар хүреш маргылдаазы Май 1-де Кызылдың «Хүреш» стадионунда болган.

Маргылдаа дүүш соонда эгелээн. Дээр арай бүргет, өйөйде дымыралып чаап, халып тураа-даа, үжен ийи моге үрер хөгжүмнүң үделгеан-биле девип үнүпкен. Хой саныг көрүкчүлер оларга байыр чедирип, адыш часкаан.

Судьялар олуттарын эгелекен. Моге салыкчылары «ажылдап» эгелээн. Оларның кыйгызы «Хүреш» стадионну долуп, мөгелерни сорук киргген.

Хүрештиң судьязы Маадыр-оол Биче-оол мөгелер хүрежип турар аразында оларның өөревип азы ажылдап турар черин, спортчу разрядын көрүкчүлерге ыысказы-биле таныштырып орган. Оон алгаш көөрге, хүрешкеннерин харалыны, кылын турар ажылы аңгы-аңгы: дарга, студент, палаачы... дээш-ле баар.

Баштайгы салыгларда хүрештиң байдалы элээн идепкейлиг турган. Үрер хөгжүм октаан мөгеге аян тулуп, удаа-дараа чаңгылаңгылаан. Үшкү эдлечеде дораан октажыштар чүве чок апарган. Ботботтарының арталарын, эвин билчир мөгелер шенежип, чоокшулажып чадап пат-ла болганнар. Арткан дөрт мөге—Владимир Биче-оол, Оржак Өлзей-оол, Александр Монгуш («Спартак»), Оржак Карат («Трудовые резервы») олар. Кым шүглүрүл? Бо айтырыгга көрүкчүлер аразында маргышкан, тодаргай харыы бээр кижи тывылбаан.

Сөөлгү минуталарда болган чаалыг демисел анаа харыны моорту берген. Оржак Өлзей-оол Владимир Биче-оолду, О. Кара-Кат Александр Монгушту октааннар.

Арткан ийи мөге хүрежип турда, «Хүреш» стадиону ийи болукке үстү берген. Бир чамдыктары «Өлзей-оол» дижир, өскелери «Кара-Кат ам баа шүглүр!» деп шынзыдарын оралдажыр. Тыва профобличвуделдин төлээзи Оржак Өлзей-оол бодунуң оваан октаптарга, көрүкчүлер «Ура!» дижип, байыр чедиргеннер.

Шүүлген мөге Оржак Өлзей-оол, үжүүрлешкен Оржак Кара-Кат, үшкү-дөрткү черлерни эдлээн Владимир Биче-оол, Александр Монгуш оларга «Шынның» шаңналы ук солуннуң редактору В. С. Шаравин тывыскан.

Д. ЧЫДЫМ.

ЧУРУКТАРДА: шүүлген болгаш үжүүрлешкен мөгелер О. Өлзей-оол биле О. Кара-Кат (адаанда); хүреш үеинде.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

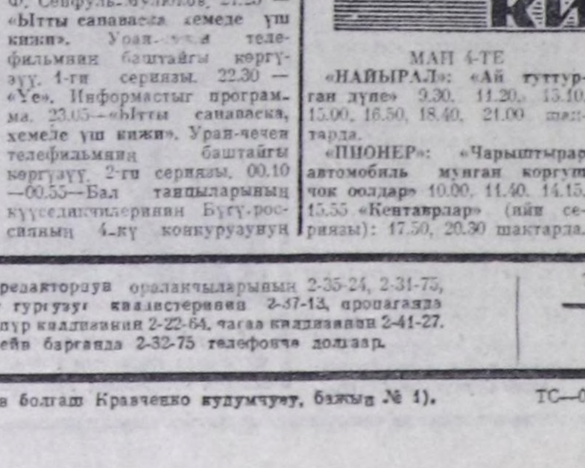

КАСПАРОВ ТИИЛЭЭН

БЕЛГРАД. Баня-Лукаге эткен улустар аразының шыдыраа маргылдаазында Баку чуртүг аныяк шыдыраачы Гарри Каспаров бирги черни алган. Сөөлгү салыгда венгр гроссмейстер Андраш Адорьян-биле ол хайымнашкан. Даштыкыга бир дугаар ойнаан 16 хардыг совет шыдыраачы алыр ужурлуг 15 сандан 11,5 санны алгаш, бирги гроссмейстер баллын чаалап алган. Гроссмейстерлер Ульф Андерссон (Швеция), Ян Смейкал (Чехословакия) ийи-ги, үшкү черлерни үлешкен, олар тиилекчиге 2-2 сан четтирген. Делегейниң экс-чемпиону Тигран Петросян тос санны алгаш, дөртү черни эдлээн.

(СЭТА).

ТАЙГА, СЫННАП...

ССРЭ-ниң составынга Тываның эки тура-биле каттышканының 35 чылынга турааскаатқан республиканың алдыгы туриадазы эгелээн. Красноярскиниң, Томскиниң, Омскиниң, Кызылдың, Ак-Довуракның, Тураниың болгаш өске-даа хоорайларының үче ажыг туристери ында киржип турар.

ВЛКСМ Тыва обкомунуң, туризм болгаш экскурсия талазы-биле область чөвүлелиниң, Тыва АССР-ниң туризм федерациязының эрттирип турар туриадазының киржикчилери он беш болукке үстүп алган, Шаншалдың, Цаган-Шибэтунуң сынарынче аянчорук кылып чорушканнар.

Бистиң корр.

СҮМЕЛЕР СОГУНАНЫ АЖЫГЛААРЫ

⊙ Согуналы чара кескеш даларган бижекти аштаарга кылаа бээр.

⊙ Хирлени берген сумкаы, оон хамун согуна-биле дүрбүп турган, кончуг дүрген аштан каантыр болур. Согуна хирлени берзе, ол черни оя кезип каапкаш, ашталганы үргүлүүлээр. Оон соонда сумканы арыг пос быжындызы-биле кылайтыр чүлүүп каантынар.

⊙ Силерге сырынгы дээпти бе? Согуналың борбак бажын үүрелир дүрбүп, хээп алынар. Оон суун сы туткаш, аңаа бичии-бичии борбак хевекперни шыгыткаш, думчуурарже хандыр суккаш, каш катап киир тыныңар. Ону бүдүп хүн иштинде катап-катап кылынар.

⊙ Бир эвес бажыңарның дүгү дүжүүчел, шааараш болза, өй-өйлеп чемиштиг чаалдарны кылып турунар. Шай шопулаанның иштп ары чигирин, азы үнүп саржаан ийи шай шопулааның иштп шампуньга баа хээп каан согуналың борбак бажының чулуунга холуп алынар. Ол хоруксаны бажыңарның кежиге чедир чатташ, аржыыл-биле дуй шарааш, бир-ийи шак болгаш, шампунь-биле чуп каантынар.

⊙ Согуналың ногаан сывының борбак бажында кончуг үнелиг үүл бар: оон-биле шаашкак, азы маас ызырган черни чаантар болза, саргын аарыгры дораан чидер. Ары шаккан черни база оон-биле дүрбүүр (баштай арыныг эзтте кадалган инезин ушпуп каантар).

⊙ Согуналы үске хаарар деп белеткеп турган, ону далганга борай булган алынар, ынчаарыңарга согуна кылан сарыг апаар болгаш хуюкталып өртүнмес болур.

⊙ Мунче согуналы каарының мурнунда ону быжыр хаарып алыры чугула, үүге дээрге, мун хайнып турда, оон чемзиг чаагай чыны бусталып үнмезин дээш ыңдыг.

Бир эвес, согуна доңа берген болза, ону соок сугже суптунар.

⊙ Согуналы доораарга бижекпери соок сугга суп алынар, ынчаарыңарга караанар ажыыс. Согуна карак чажы төгүлдүрбезин дээр болза, база бир арга бар: бижээдерниң сывыкта хлебтиг чымчак черинин бичии кезиин ызыртып алынар.

ИЕЛЕРГЕ ЧИИГЕЛДЕЛЕР

Кызыл хоорайның чурттакчызы Л. Б. Иргит чаш уруг эмзирип азы ажаан турар иелерни командировкаже чорударын кызыгаарлааны көрдүүлген хоойлу-дүрүм дугайында тайылбырлап бээрин дилээн.

Номчукчуның чагаазынга харылаан бээрин Тыва АССР-ниң Дээди судунуң кежигүү С. А. Дорсеттан редакция дилээн.

РСФСР-ниң күш-ажыл дугайында хоойлуларының Кодекизинин 163 үүлүнде 1-ден 8 хар чедир назылыг уруглардыг херээженнерни үүле оларның чөпшээрели-биле ажыл шагыпдан дашкаар үеде кылыр ажылдарга ажылдадырын ийикпе азы командировка чорудуп болурун айытканы.

Ынчангаш бир эвес 1-ден 8 хар чедир назылыг уруглуг херээжен кижи командировка баарындан ойталаар болза, ол кижиниң күш-ажыл чурумуп үрээн деп санаавас. ынчангаш аңаа административтиг хемчеглер хүлээдип болбас.

Ол ышкаш күш-ажыл хоойларының Кодекизинин 162 дугаар үүлүн бөлүгаар сааттыг херээженнерни, уруг эмзирип турар, азы 1 хар чедир назылыг уруглардыг херээженнерни дүнеки ажылдарга, ажыл шагыпдан дашкаар үеде кылыр ажылдарга ажылдадырын азы командировкаладырын хораан.

Бир эвес иезин чаш уруг ээп турар болза, ук уруг бир хар ашса-даа, бо дүрүмнүң үүлүнде көрдүүлген магадылаал не кижиге хамааржыр дээрин билдингир.

СҮТТҮ ХЕРЕГЛЭЭРИ

◆ Тюль көжегелерни чуп тура, синькага хөй эвес сүт холуп алырга, көжеге чаа хевээр үүе дег арыг, аккыр болгаш кылагар кылдыр кестүр.

◆ Сүт-биле хоюду эзилдирип каан горчица үр үеде үрелбес.

◆ Сүтке өттүрген пес-биле көрүнчүктү, чуруктар хоозун, пианино болгаш аккордеон клавиштерин аштаарга дыка арыг болур.

◆ Шоолуг эвес дузап каан сүтке кургаткан мөгүлерни эдээн каш шак дургузунда шыгылы сукчулап каарга, мөгүлер чаа хевээр кылдыр чымчай бээр.

◆ Балык хайындырып турган изиг сугже хөй эвес сүт кудуптар болзувусса, балыксыг чыт чиде бээр болгаш балык чымчак амданныг болур.

◆ Хайындырган сүтке хөй эвес чигир уруп каарга, ол беден ажывас болур.

Телевидение

МАЙ 4-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

10.00—«Ye». Информастыг программа. 10.40 — Эртенги гимнастика. 11.05 — «Кол хүн». Уран-чечен фильм. 12.30—«Кино аян-чоруктар клуву». Дамчыдылганы Ю. А. Сенкевич чорудар. 13.30—Медээлер. 13.40— 16.00—Чапсар. 16.00 — Медээлер. 16.20 — Социалистиг чуртларның документалдыг телефильмнер программазы: «Үжен чыл болганының бүдүүзүнде», «Балык», «Шумавэ музейлери». «Мастерлер». 17.05 — «Шыдыраа школазы». Разрядчылар клазы. Оюнвун ортузу. 17.35—«Москва болгаш москвачылар». 18.10— «Харылаңар, горинстер!».

КЫЗЫЛДАН

18.40—Телемедээлер. 18.55—«СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин — амыдыралга». Дамчыдылга. 19.10—Киножурнал. 19.20— «Партиялың күчүлүг чепээ». Дамчыдылга. 19.45—«Тыва неделя». Информастыг программа.

КЫЗЫЛДАН

20.00—«Арга-арыг тоолдары». Мультфильм. 20.15 —Бөгүн делегейде. 20.30 —«Радфашның дагларында. Мурнуу Пеменлеп репортаж». Документалдыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. Автору Ф. Сейфуль-Мулюков. 21.25 — «Ыттың сапаваска хемеде үш кижи». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги серизы. 22.30 — «Ye». Информастыг программа. 23.05—«Ыттың сапаваска, хемеде үш кижи». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги серизы. 00.10—00.55—Бал танцыларының күүседиштилериниң Бүгү-россиялың 4-кү конкурузунуң лауреаттарының концерти. Тенгенде — медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.40—«Сказ» ансамбльдиң концерти. 19.10 — «Аныяктарың адрестери».

КЫЗЫЛДАН

20.00—Чарлаалар. 20.05 — «Бир катап күүн». Уран-чечен телефильм. 20.50—21.05 — «Харасаңайның орудтары». Документалдыг телефильм.

агаар

Бөгүн республиканы көмүш турар булуттаар, чагбас. Барының чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10, өй-өйде 9—14 метр чедер. Агаарның температуразы 7—12, чамдык районнарда 0—5 градус чылыыр.

Кызылга оңдагай өскерлиишкин болбас. Хаттың күжү секундада 5—10 метр чедер, дүүш соонда оон дыңзыыр. Агаар хүндүү 7—9 градус чылыг болур.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

МАЙ 4-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ай туттурган дүне» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Чарыштырар автомобиль мунган коргуш чок оолдар» 10.00, 11.40, 14.15, 15.55 «Кентаврлар» (ийи серизы): 17.50, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Эрлериниң чугаазы» 15.50, «Чылдың бешки үеан» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ» «Луташ Матн» 15.00 шакта. «Кленвээшкин даглары» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЧАЙГЫ» «Каролина Лэм леди» 16.00, 19.00 шактарда.

Редакцияның адреси: Кызыл, Шетинкин-Кравченко кудумчуу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-31-75, карысалгалы секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет гургузу кылыстериниң 2-37-13, пропаганда кылдыгының 2-31-75, культура кылдыгының 2-23-54, кедээ ажыл-агый кылдыгының 2-21-47, үлетпүр кылдыгының 2-22-64, чагаа кылдыгының 2-41-27, информация кылдыгының 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерия ның 2-12-43, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долзаар.

Тираж 16555. Чагыг № 10010.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садының талазы-биле эргелериниң типографиязы (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчуу, бажын № 1). ТС—00813.